

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

Radka Makarová

**Venkovské zpravodajství listu Bohemia
v letech 1856 - 1876**

Diplomová práce

Praha 2014

Autor práce: **Radka Makarová**

Vedoucí práce: **Mgr. Martin Sekera, Ph.D.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2014**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

MAKAROVÁ, Radka. *Venkovské zpravodajství listu Bohemia v letech 1856 - 1876*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, 2014. 93 s. Vedoucí diplomové práce Mgr. Martin Sekera, Ph.D.

Anotace

Diplomová práce „*Venkovské zpravodajství listu Bohemia v letech 1856 - 1876*“ tematicky a chronologicky navazuje na analýzu mediálních obsahů a četnost zpráv z venkovských měst a míst německy psaného listu *Bohemia*, jejíž počátek byl již zkoumán v autorčině bakalářské práci. Úvodní část je věnována historickému, společenskému a politickému přehledu druhé poloviny 19. století, soustředí se zejména na česko-německé vztahy a národnostní problematiku, která po revolučním roce 1848 nabývá na intenzitě. Seznamuje nás také s mediálním prostředím daného období, snaží se zmapovat nejdůležitější tituly, které vycházely v Praze i mimo hlavní město. Od 50. let 19. století hrála *Bohemia* důležitou roli v integraci německého obyvatelstva, postupně však narůstá počet dalších titulů i mimo hlavní město a *Bohemia* ztrácí svoji pozici. Kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza venkovského zpravodajství má dokázat postupné oslabování zpráv z německých venkovských měst a postupnou změnu ve struktuře a obsahu tohoto titulu.

Annotation

The diploma thesis “*Rural section of the Bohemia newspapers in 1856 - 1876*” analyses the thematic content and news frequency from the countryside and places that the German written newspapers *Bohemia* published during the introduced period. In the beginning the thesis describes the historical, cultural and political connection in the Czech countries, it focuses mainly on Czech-German relationship and national problems that grew after the year 1848. It introduces the media area of this period as well. The main titles and newspapers distributed in Prague and German places have been mentioned there. *Bohemia* played the main role in integration of German population especially till 50s. Consecutively, it grows the number of other titles and periodical, so *Bohemia* loses its strong position. Quantitative and qualitative analysis of the rural

section should prove weakening of the rural news and the changes of its structure and content.

Klíčová slova

Tisk, časopisy, noviny, Bohemia, revoluce, reforma, cenzura, kultura, venkov, měšťanstvo, vlast, veřejnost, politika, Národní obrození, nacionalismus

Keywords

Printing, magazines, newspapers, Bohemia, revolution, reform, censorship, culture, countryside, bourgeoisie, home country, public, policy, National revival, nationalism

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne 2. ledna 2014

Radka Makarová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému konzultantovi Mgr. Martinu Sekerovi Ph.D. za užitečné rady a vstřícný přístup při řešení dané problematiky a zaměstnancům oddělení časopisů Národní knihovny.

Institut komunikačních studií a žurnalistiky FSV UK
Teze MAGISTERSKÉ diplomové práce

TUTO ČÁST VYPLŇUJE STUDENT/KA:

Příjmení a jméno diplomantky/diplomanta:
Radka Makarová

Razítko podatelny:

Imatrikulační ročník diplomantky/diplomanta:
2011

Univerzita Karlova v Praze Fakulta sociálních věd	
Došlo dne:	- 4 - 06 - 2012 -1-
	<small>Průběh</small>
<small>Přijímá:</small>	<small>Seřadí za:</small>
<small>Přijímá:</small>	<small>Přijímá:</small>

E-mail diplomantky/diplomanta:
radushka.v@centrum.cz

Studijní obor/forma studia:
Mediální studia/kombinované studium

Předpokládaný název práce v češtině:
Venkovské zpravodajství listu Bohemia v 2. polovině 19. století

Předpokládaný název práce v angličtině:
Rural section of Bohemia newspaper

Předpokládaný termín dokončení (semestr, akademický rok – vzor: ZS 2012/2013)
(diplomovou práci je možné odevzdat nejdříve po dvou semestrech od schválení tezí)
LS 2012/2013

Charakteristika tématu a jeho dosavadní zpracování (max. 1800 znaků):

Diplomová práce tematicky a chronologicky navazuje na práci bakalářskou, která měla v souvislosti s historickými událostmi zachytit postupnou bohatší strukturovanost a četnost zpráv z venkovských měst v listu Bohemia od počátku venkovského zpravodajství na konci 20. let 19. století do roku 1855 a zároveň popsat postupnou politizaci listu a národnostní problematiku po roce 1848. V druhé polovině 19. století opět dochází k řadě změn, z nichž nejvýznamnější pro společenský veřejný život je začátek legislativní liberalizace v Rakousku, včetně uvolnění poměrů tiskových. Otevřelo to možnost pro postupné, nepřekotné zakládání venkovských listů. Týkalo se to českého i německého tisku. Zpracovanost geneze venkovských německých novin je mizivá. Totéž se však týká i pražské Bohemie. Napojením diplomové práce na bakalářskou bude zaručena logická a metodicky stejně vedená analýza, která by odhalila alespoň část pokračování časově proměnlivé kategorie v obsahové struktuře Bohemie, tzn. zpravodajství věnované mimopražským lokalitám. Jde o originální výzkumný záměr, dosud nezpracovaný, pokračující od konce předchozí bakalářské práce.

Předpokládaný cíl práce, případně formulace problému, výzkumné otázky nebo hypotézy (max. 1800 znaků):

Základní hypotéza vychází z předpokladu, že ve druhé polovině 19. století se postupně mění podmínky pro komunitní a veřejný život pražské německé menšiny a Němců v lokálních sídlech, především periferních - pohraničních. V integraci tzv. sudetských Němců hraje stále větší vliv zahraniční němectví, vazba na pražské Němce se oslabuje, resp. nenavazuje. Rovněž pozornost pražských Němců věnovaná těm z venkova ochabuje. Zatímco zpravodajství o venkovských německých obcích, jeho množství a frekvence, dosud početně i rozsahem rostlo od 30. let 19. století, mělo by již v průběhu 70. až 80. let početně a frekvenčně ochabovat. A to jednak proto, že korespondenti Bohemie z venkova přeorientovali svou aktivitu k novým vlastním lokálním titulům, jednak proto, že se specifičnost pražského němectví stále více projevovala izolačním efektem. Rovněž redakční práce Bohemie zřejmě doznala výrazných změn. Posílilo zahraniční zpravodajství, politické zpravodajství z Prahy (sněm) a Vídně (parlament), rovněž se díky nabídce zpravodajských agentur dalo budovat zpravodajství pro čtenáře atraktivnější a rychlejší. Cílem práce tedy je prověřit hypotézu, že četnost zpráv v rubrice venkovského zpravodajství bude postupně upadat či se vytratí téměř úplně. Počátek analýzy bude v roce 1856, časovou hranici jejího ukončení zatím z opatrnosti stanovujeme sedmým desetiletím 19. století, konkretizováno bude podle průběhu a rychlosti zpracování. Této nejistotě, kdy výzkum ukončíme, odpovídá i název práce, kde si autorka s vedoucím práce vyhrazuje možnost i

definitivní název konkretizovat až podle okolností, kam bude výzkum časově dotažen. Výsledná práce by tak měla společně s předchozí bakalářskou prací autorky uzavřít sledování změny části redakční agendy Bohemie a posloužit tak jako korektní zdroj pro eventuální pozdější monografické zpracování dějin tohoto titulu.

Předpokládaná struktura práce (rozdělení do jednotlivých kapitol a podkapitol se stručnou charakteristikou jejich obsahu):

Úvod – rekapitulace zpravodajství v Bohemii do roku 1855

Historický a kulturní kontext - problematika politická, národnostní, sociální s důrazem na české Němce 2. poloviny 19. století

Mediální kontext – základní vývojové změny v organizaci médií a veřejného života v 2. polovině 19. století

Bohemia – popis struktury titulu, redakce

Analýza - kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza dokumentující postupný ústup až ztrátu venkovského zpravodajství z obsahové kontextu novin

Shrnutí výzkumu a interpretace - potvrzení nebo vyvrácení počátečních hypotéz, které počítaly s přeorientováním pozornosti pražské redakce na jiný prostor a problematiku, než je německonárodní periferie, popis nových zaměření pozornosti.

Závěr – resumé výsledků obou studií autorky práce

Vymezení podkladového materiálu (např. titul periodika a analyzované období):

Bohemia 1856 – cca 1876

Metody (techniky) zpracování materiálu:

Kvantitativní a kvalitativní obsahová analýza zpráv, které se v uvedeném časovém rozmezí objevily v rubrice Correspondenz vom Lande (zprávy z venkova).

Základní literatura (nejméně 5 nejdůležitějších titulů k tématu a metodě jeho zpracování; u všech titulů je nutné uvést stručnou anotaci na 2-5 řádků):

Pramenný zdroj:

Bohemia. Jubilejní čísla /1853, č. 1, 1.1.; 1877, č. 1, 1.1.; 1902, č. 1, 1.1.; 1927, č. 25, 30.1.; 1937, 20.6./ (Dobový zdroj věcných informací vycházející z hlediska autorské provenience od okruhů současníků, kteří při utváření obsahu Bohemie hráli přímou (redakční) nebo nepřímou (příspěvatelskou, vlivovou, podporovatelskou) roli.)

Bibliografie a přehledy k mediální problematice:

PRZEDAK, Alador Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902 (Zatím jediná příručka založená bibliograficky, ale i popisně a výkladově, která podává přehled periodického německojazyčného tisku v Čechách.)

Sociální a kulturní tematika:

COHEN, Gary: *Němci v Praze 1861-1914*. Praha: Karolinum 2000 (příručka zabývající se organizačním, ideovým a sociálněkulturním popisem německé komunity v Praze, v její skryté bibliografii další práce k tématu.)

ČORNEJ, Petr a kol.: *Dějiny Prahy II*. Paseka, 1998 (jedna z několika příruček, z nichž bude čerpáno pro eventuální faktografické doplnění údajů pro ověření kulturně politického milieu Prahy ve 2. Polovině 19. Století)

EFMERTOVIÁ, Marcela C.: *České země v letech 1848 – 1918*. Libri, 1998 (práce se syntetickými ambicemi, která vychází ze základního konceptu výkladu moderních českých dějin Otty Urbana, ale více než on si autorka všímá také německého kontextu)

FIALOVÁ, Ludmila: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998 (demografická příručka pro historickou statistiku, poslouží v případě charakterizace skupiny pražských Němců)

HAVRÁNEK, Jan: *Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století*. In: *Pražský sborník historický 1969 – 1970* (pomůcka stejného druhu jako výše uvedená)

FREIMANOVÁ, Milena (ed.): *Město v české kultuře 19. století*. Praha, 1983 (bude sloužit v pasážích práce věnovaných problematice urbanizace, sociální mobility a vnitřní migraci v období

modernizace)

KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 – 1914*. Praha, 1965
(sociodemografická příručka, přes starší dobu svého vzniku dodnes doplňující výše uvedené)

KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 – 1914*. Praha, 1996. (monografie, z níž bude převzat výklad procesu národního uvědomování a diverzifikace obyvatel Rakouska a českých zemí v ideologických kulturních a sociálních kontrastech)

Diplomové a disertační práce k tématu (seznam bakalářských, magisterských a doktorských prací, které byly k tématu obhájeny na UK, případně dalších oborově blízkých fakultách či vysokých školách za posledních pět let)

Radka Makarová, Venkovské zpravodajství listu Bohemia do 50. let 19. století

Datum / Podpis studenta/ky

1. 6. 2012 *Makarová!*

TUTO ČÁST VYPLŇUJE PEDAGOG/PEDAGOŽKA:

Doporučení k tématu, struktuře a technice zpracování materiálu:

Případné doporučení dalších titulů literatury předepsané ke zpracování tématu: Další tituly v podobě novějších studií k německému obyvatelstvu budou případně doporučeny v průběhu psaní práce.

Potvrzují, že výše uvedené teze jsem s jejich autorem/kou konzultoval(a) a že téma odpovídá mému oborovému zaměření a oblasti odborné práce, kterou na FSV UK vykonávám.

Souhlasím s tím, že budu vedoucí(m) této práce.

SEKERA MARTIN

1. 6. 2012 *Martin Sekera*

Příjmení a jméno pedagožky/pedagoga

Datum / Podpis pedagožky/pedagoga

TEZE JE NUTNO ODEVZDAT VYTIŠTĚNÉ, PODEPSANÉ A VE DVOU VYHOTOVENÍCH DO TERMÍNU UVEDENÉHO V HARMONOGRAMU PŘÍSLUŠNÉHO AKADEMICKÉHO ROKU, A TO PROSTŘEDNICTVÍM PODATELNY FSV UK. PŘIJATÉ TEZE JE NUTNÉ SI VYZVEDNOUT V SEKRETARIÁTU PŘÍSLUŠNÉ KATEDRY A NECHAT VEVÁZAT DO OBOU VÝTISKŮ DIPLOMOVÉ PRÁCE.

TEZE NA IKSŽ SCHVALUJE VEDOUcí PŘÍSLUŠNÉ KATEDRY.

Obsah

ÚVOD.....	3
1 HISTORICKÝ A KULTURNÍ KONTEXT.....	6
1.1 <i>Proměna Evropy po roce 1848.....</i>	6
1.2 <i>Revoluční rok 1848 v českých zemích.....</i>	8
1.2.1 <i>Od silvestrovských patentů k Říjnovému diplomu.....</i>	10
1.2.2 <i>Říjnový diplom, únorová ústava.....</i>	11
1.2.3 <i>Prusko-rakouská válka a její důsledky.....</i>	13
1.2.4 <i>Rakousko-uherské vyrovnání, pokus o vyrovnání s Čechy.....</i>	14
1.2.5 <i>Návrat politiky do Čech.....</i>	15
1.2.6 <i>Národní organizace, spolkový život.....</i>	18
1.3 <i>Společnost, sociální proměny a životní styl.....</i>	21
1.3.1 <i>Obyvatelstvo.....</i>	21
1.3.2 <i>Novodobá česká společnost.....</i>	23
1.3.3 <i>Hospodářství a průmysl.....</i>	24
1.3.4 <i>Urbanizace.....</i>	27
1.3.5 <i>Školství a vzdělání.....</i>	28
1.3.6 <i>Jazyk.....</i>	30
1.3.7 <i>Náboženství, postavení církve.....</i>	31
1.4 <i>Národnostní boj Čechů a Němců.....</i>	33
1.5 <i>Německé obyvatelstvo v Praze.....</i>	36
1.5.1 <i>Postavení Němců před rokem 1848.....</i>	36
1.5.2 <i>Počátek etnického rozdělení.....</i>	37
1.6 <i>Německý spolkový život.....</i>	40
2 KULTURNÍ A MEDIÁLNÍ PROSTŘEDÍ.....	43
2.1 <i>Česká žurnalistika a periodický tisk.....</i>	43
2.2 <i>Německý tisk v Praze.....</i>	46
2.3 <i>Mimopražský německý tisk.....</i>	49
3 BOHEMIA.....	53
3.1 <i>Historie listu Bohemia.....</i>	53
3.2 <i>Formální podoba listu.....</i>	56
3.3 <i>Struktura listu Bohemia.....</i>	57
3.3.1 <i>Rubriky do roku 1848.....</i>	57
3.3.2 <i>Změny po roce 1848.....</i>	58
4 ANALÝZA VENKOVSKÉHO ZPRAVODAJSTVÍ.....	61
4.1 <i>Stanovené hypotézy.....</i>	61
4.2 <i>Výzkumná metoda.....</i>	62
4.3 <i>Výběrový soubor.....</i>	63
4.4 <i>Operacionalizace, kategorizace.....</i>	64
5 SHRNUÍ VÝZKUMU, INTERPRETACE VÝSLEDKŮ.....	68

ZÁVĚR.....	74
SUMMARY	75
POUŽITÁ LITERATURA.....	76
SEZNAM GRAFŮ	80
SEZNAM PŘÍLOH.....	81
PŘÍLOHY	82

Úvod

Historický, politický a společenský vývoj 19. století je v celé Evropě spojován především s komplexem proměn a přerodů, od státoprávního uspořádání zemí po průmyslovou revoluci, která změnila dosavadní způsob práce a života obyvatel. Významným mezníkem je přitom rok 1848, označovaný též jako "jaro národů". Ve většině evropských zemí znamenal počátek moderních států a vzestup měšťanstva. V českých zemích je období druhé poloviny 19. století spojeno především s postupnou politickou a hospodářskou liberalizací Rakouska a kulturně integračními projevy emancipačních snah nevládnoucích etnik, v českém zemském prostoru - Čechů. Český politický život se začíná strukturovat a vstupuje do nové etapy. Tiskové proměny a celkové vnitřní státoprávní uspořádání země od 60. let 19. století významně prospělo české politické žurnalistice. Vznikají první české politické deníky, které pomáhají ovlivňovat politické smýšlení svých čtenářů.

Vzhledem k národnostnímu složení obyvatelstva však důležitou roli hrály také německy psané listy. Německy psaný titul *Bohemia* vycházel v Praze od roku 1828 a sloužil jako integrační prostředek pražských Němců. Zpočátku se profiloval zejména jako beletristický a kulturní list, v souvislosti s politickou situací a s revolučním hnutím v roce 1848 se však postupně politizuje a od roku 1852 se již oficiálně řadí mezi politické tituly.

Diplomová práce "*Venkovské zpravodajství listu Bohemia v letech 1856 - 1876*" navazuje na autorčinu práci bakalářskou, která analyzovala zprávy z mimopražských lokalit. Cílem bakalářské práce bylo sledovat mediální obsahy a jejich četnost v rozmezí let 1837 - 1855, přičemž počáteční hypotézy předpokládaly, že v závislosti na změnách ve společnosti se původně kulturní list nevyhne zprávám politického charakteru a bude komentovat sílící národnostní hnutí Čechů a Němců. Tím se z výhradně kulturního titulu pozvolna stává titul politický. Výzkum mediálních obsahů před a po roce 1848 hypotézy potvrdil. Zatímco do roku 1848 se politické zpravodajství v listu téměř vůbec nevyskytuje, v roce 1848 se mu kromě hlavního čísla věnují často i přílohy a extra vydání. Od této doby se politika stává součástí listu a z prvních stran postupně vytěsňuje kulturní zpravodajství, které později najdeme zejména v přílohách listu.

Analýza venkovského zpravodajství v bakalářské práci končí v roce 1855. Následující historický a politický vývoj však přináší nové podněty, které neméně významně ovlivňují zaměření titulu. Nový tiskový zákon a celkové uvolnění na počátku 60. let 19. století umožňuje vznik nových titulů nejen v Praze, ale i v dalších městech a lokalitách. Postupně počet takových titulů narůstá. Dalším jevem, který by mohl venkovské zpravodajství listu ovlivnit, je separace pražských Němců od Němců žijících v českém pohraničí. Zatímco pražští Němci tvořili postupně se uzavírající komunitu, pohraniční Němci nadto více inklinovali k impulsům kulturního a v souvislosti s vývojem zahraničně politických událostí nárazově i politického spojení s nerakouskými Němci. Lze se tedy domnívat, že tyto skutečnosti mohly ovlivnit i zpravodajství *Bohemia* a způsobit ubývání zpráv o dění v německých lokalitách mimo Prahu a přeorientování zájmu na obecně zahraniční, vídeňské a pražské politické zpravodajství.

Pro analýzu zpráv jsem použila relevantní výtisky listu *Bohemia*, které je možné vyhledat na internetových stránkách digitální knihovny Kramerius NK ČR, částečně jsem čerpala z dokumentů přístupných v Knihovně Národního muzea v Praze - oddělení časopisů. Pro studium německého dobového tisku v Praze a mimopražských lokalitách nejvíce posloužila kniha A. G. Przedaka *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Z odborné literatury vztahující se k problematice historického a politického vývoje jsem čerpala z publikací *České země 1848 - 1918* autorky Marcely Efmertové, *Česká společnost 1848 - 1918* Otty Urbana. Demografický vývoj a strukturu společnosti druhé poloviny 19. století nejlépe popisovaly knihy *Dějiny obyvatelstva v českých zemích* Ludmily Fialové a *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 - 1914* Ludmily Kárníkové. Národnostní problematika a otázka skupiny pražských Němců je zachycena v publikaci Garyho Cohena *Němci v Praze 1816 - 1914*, *Dějiny Prahy II* či *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914* Jiřího Kořalky.

Struktura diplomové práce odpovídá navrhované podobě v tezích. Je rozdělena do pěti kapitol. První kapitola představuje ucelený pohled na historický, politický a společenský vývoj po roce 1848 v Evropě a českých zemích, kde se soustředí zejména na národnostní problematiku mezi Čechy a Němci, která ani po roce 1848 neztrácí na významnosti, naopak po období neoabsolutismu nabývá na dynamice. Soustředí se na vývoj česko-německých vztahů v Praze, které se významně proměňují po roce 1860. V další kapitole se seznámíme s mediálním prostředím doby. Významné je především

zavedení nového tiskového zákona v roce 1862. Důraz je přitom kladen na mimopražské listy, které začínají vznikat v 50. letech 19. století a ovlivňují tak celkově pozici *Bohémie*. Třetí kapitola již pohlíží na samotný list *Bohemia*, vytváří jakési "heslo", shrnuje nejvýznamnější redaktory a přispěvatele listu, rubriky a jejich proměny. V další kapitole již následuje samotná analýza venkovského zpravodajství od roku 1856 do roku 1876. Poslední kapitola shrnuje výsledky výzkumu, vrací se k počátečním hypotézám, aby je potvrdila, či vyvrátila.

Již v tezích jsem zmínila, že název práce je možné v průběhu výzkumu upřesnit dle rychlosti zpracování. Vzhledem k velkému množství materiálu, který připadá na analýzu mimopražských zpráv ve druhé polovině 19. století, jsem analyzovala zprávy v rozmezí let 1856 - 1876. V souvislosti s tím byl tedy pozměněn i název diplomové práce. Navrhovaný název "*Venkovské zpravodajství listu Bohemia ve 2. polovině 19. století*" jsem změnila na "*Venkovské zpravodajství listu Bohemia v letech 1856 - 1876*".

1 Historický a kulturní kontext

1.1 Proměna Evropy po roce 1848

Druhá polovina 19. století byla téměř ve všech evropských státech poznamenána bouřlivými událostmi čtyřicátých let. Čtyřicátá léta 19. století jsou v západní a střední Evropě spojována s buržoazní revolucí, která měla odstranit absolutismus, umožnit politickou angažovanost měšťanů a vytvářet tak moderní občanské společnosti. V únoru 1848 donutilo ozbrojené povstání v Paříži k odstoupení Ludvíka Filipa I. a nastolilo Druhou republiku. Události ve Francii zasáhly do vývoje v jihozápadním Německu, Rakousku a Prusku. V březnu vypuklo povstání ve Vídni, došlo k barikádovým bojům v Berlíně. V letech 1848 - 1849 se rychle rozvinula myšlenka italského i německého sjednocení. Bohužel však vzápětí utrpěla porážku.¹

Četná povstání na přelomu let 1847 - 1848 ve většině evropských zemí přinesla zavedení ústavy, občanských práv a svobody. Revoluční rok 1848 znamenal především nástup měšťanů do politického a veřejného života, stejně tak vzrůstá národní uvědomování a příslušnost.

I druhá polovina 19. století je však poznamenána mnoha válečnými konflikty. Rusko se v roce 1853 dostalo do války s Tureckem, které odmítlo uznat Rusko jako ochránce práv ortodoxní křesťanské církve v Osmanské říši. Francie a Velká Británie se obávaly přílišného posílení mezinárodní pozice Ruska, a proto se postavily na stranu Turecka. O rok později se jejich armády vylodily na Krymu a v roce 1855 dobyly pevnost Sevastopol. Rusko v Paříži podepsalo mírovou smlouvu, ve které uznalo Černé moře jako neutrální území a vzdalo se Besarábie.

Nadále pokračoval složitý proces sjednocování Itálie a Německa. Sardinské království ve spojení s Francií vstoupily do boje o Lombardii a v roce 1859 porazily Rakousko v bitvách u Solferina a Magenty. V Německu se v roce 1861 stal kancléřem Otto von Bismarck, který ve spolupráci s armádními špičkami získal krále Viléma I. pro

¹ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny evropské civilizace II.* Praha: Paseka, 2002. s. 120.

myšlenku sjednocení Německa. V roce 1864 porazila prusko-rakouská koalice Dánsko v boji o území Holštýnska a Šlesvicka. Prusko následně využilo Rakouskem spravované Holštýnsko k dalšímu válečnému konfliktu. Vítězství Pruska přišlo v roce 1866 v bitvě u Hradce Králové a Rakousko muselo odstoupit území Holštýnska a Benátska a vystoupit z Německého spolku. V roce 1870 pruská armáda zvítězila v boji s Francií a roku 1871 byla ve Frankfurtu nad Mohanem podepsána mírová smlouva zavazující Francii k odstoupení Alsaska a Lotrinska a zaplacení válečné náhrady. Prusko vyhlásilo sjednocené Německo za císařství a získalo hegemónní postavení v Evropě.²

Ve druhé polovině 19. století dochází k růstu a organizovanosti mezinárodního dělnického hnutí. V roce 1864 vznikla I. internacionála - mezinárodní dělnické sdružení, které mělo koordinovat aktivity dělnických organizací v evropských zemích. Základní manifest a stanovy formuloval německý filozof a publicista Karel Marx. V roce 1869 vznikla v Německu sociálně demokratická strana a stala se příkladem pro zakládání dělnických stran v ostatních zemích.³

Revoluce nastala i v rozvoji komunikačních prostředků. Největší podíl lze přikládat rozšíření telegrafu a zavedení telegrafních linek, které spolu s rozvojem železnic napomohly novinám rychleji přinášet aktuální zprávy. Rozvívjelo se i agenturní zpravodajství. První tisková agentura Havas vznikla ve Francii v roce 1835, v roce 1849 vznikla Wolffova agentura Telegraphisches Korrespondenzbüro a v roce 1851 britská tisková agentura Reuters.⁴

² KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny evropské civilizace II*. Praha: Paseka, 2002. s. 123 - 124.

³ BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B.: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. s. 89 - 90.

⁴ BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B.: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. s. 92 - 93.

1.2 Revoluční rok 1848 v českých zemích

České země byly až do vyhlášení samostatného československého státu v roce 1918 součástí Rakouska - Uherska. Český národ byl v mnohonárodnostním státě s nadvládou Němců a Maďarů a s vládnoucí habsburskou dynastií utlačován. Úředním jazykem byla němčina a český jazyk byl postupně vytlačován ze společenského života. Celková dlouhodobá nespokojenost s panovníkem a vládním systémem posílená politickou situací v Evropě (zejména ve Francii) pomohla vytvářet vhodné prostředí pro české národní hnutí. Od 80 let. 18. století se vlastenci orientovali na obrodu českého jazyka, usilovali o celkovou jazykovou kultivaci a jeho navrácení do společenského života.⁵ V 90. letech se vlastenecké cítění dále rozvíjí, od počátku 30. let 19. století je již patrné systematické úsilí o rozšíření práva používání češtiny ve státní správě, školství apod.⁶ Postupně se český národní program stává programem spíše politickým a je doprovázen stále častějšími demonstracemi. Rakouské úřady se tedy právem začaly obávat národního hnutí.

Nespokojenost a zvyšující se napětí ve společnosti vedlo ke shromáždění ve Svatováclavských lázních dne 11. března 1848. Zde sepsal dvacetičtyřčlenný Svatováclavský výbor petici k panovníkovi, která obsahovala zrovnoprávnění češtiny s němčinou, uznání a upevnění zemí koruny české a větší zastoupení měst a venkovských okresů na zemském sněmu, městskou a obecní samosprávu, veřejnost soudního jednání a úpravu poddanských poměrů apod. Shromáždění ve Svatováclavských lázních je považováno za počátek revolučního hnutí v českých zemích. Svatováclavský výbor se stal pod názvem Národní výbor jedním z nejdůležitějších politických orgánů v zemi.⁷

Česká delegace odjela 18. března s peticí do Vídně, s císařovou odpovědí se však nespokojila a byla sepsána petice nová. Zdůrazňovala státoprávní spojení zemí české koruny. Dne 8. dubna 1848 císař uznal jazykovou rovnoprávnost češtiny a němčiny ve státní správě a ve školách, přislíbil rozšířit český sněm o měšťany a sedláky, vyhýbavě však odpověděl na hlavní část petice - sjednocení českých zemí a zřízení samostatného ministerstva.⁸

⁵ LNĚNIČKOVÁ, Jitka: *České země v době předbřeznové 1792 – 1848*. Praha: Libri, 1999. s. 119-120.

⁶ LNĚNIČKOVÁ, Jitka: *České země v době předbřeznové 1792 – 1848*. Praha: Libri, 1999. s. 151

⁷ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny zemí koruny české II*. Praha: Paseka, 2002. s. 90.

⁸ BERÁNKOVÁ, Milena: *Dějiny československé žurnalistiky. I. díl Český periodický tisk do roku 1918*. Praha: Nakladatelství Novinář, 1981. s. 91.

Nejvyšší purkrabí, hrabě Rudolf Stadion, obdržel 15. dubna pokyn z Vídně, aby dal v Čechách vypsát volby do frankfurtského parlamentu. Národní výbor však myšlenku voleb do frankfurtského parlamentu odmítl. Na konci dubna Národní výbor opustili němečtí členové a jako jeho protiváhu založili Konstituční spolek, který měl za úkol bránit jednotu Rakouska a měl zaručovat rozvoj obou rovnoprávných národností v Čechách.⁹ Za této situace vláda Rudolfa Stadionu odvolala a jako správce českého gubernia jmenovala hraběte Lva Thuna.

Pod vedením ministra vnitra Franze Pillersdorfa vznikla první rakouská ústava, vyhlášená 25. dubna 1848. Pillersdorfova ústava byla vyhlášena z rozhodnutí císaře, šlo tedy o ústavu oktrojovanou. Proti ní se však mezi liberálními měšťany a studenty zvedl odpor a došlo k masovým demonstracím, které vedly ke stažení ústavy a příslib jednokomorového parlamentu a všeobecného a rovného hlasovacího práva.¹⁰

Na počátku června 1848 se v Praze sešel Slovanský sjezd, který měl být chápán jako protiváha frankfurtského parlamentu. Na sjezdu došlo ke střetu dvou představ o budoucím postavení Slovanů v Evropě. Do Prahy byl povolán zemský vojenský velitel kníže Alfred Windischgrätz. Na protest proti přítomnosti vojsk v Praze studenti svolali demonstraci, která začala 12. června sbratřovací mší na Koňském trhu. Z původně pokojné demonstrace však nešťastnou náhodou, při níž byla zraněna kněžna Windischgrätzová, vypuklo červnové povstání. Z Prahy byli vykázáni všichni účastníci Slovanského sjezdu a Pražani byli vyzváni, aby se vzdali a rozebrali barikády. Byl vyhlášen stav obležení, který skončil až 20. července kvůli volbám do ústavodárného říšského sněmu, které proběhly 22. července. V Čechách bylo zvoleno 90 a na Moravě 48 poslanců, z toho bylo 76 Čechů a 62 Němců.¹¹

Od 22. listopadu 1848 zasedal říšský sněm v Kroměříži a měl zde pokračovat v jednání o konstituci. Navrhovaná ústava byla inspirována francouzskou Deklarací práv člověka a občana, měla zaručit rovnost občanů před zákonem, odstranit šlechtická privilegia a všechny formy feudální závislosti, odstranit trest smrti a zaručit svobodu

⁹ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918*. Praha: Libri, 2009. s. 45.

¹⁰ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918*. Praha: Libri, 2009. s. 47 - 48.

¹¹ LNĚNIČKOVÁ, Jitka: *České země v době předbřeznové*. Praha: Libri, 1999. s. 106 - 109.

spolčovací, shromažďovací, svobodu svědomí a názoru.¹² Přípravovaná ústava však byla pro vládu zcela nepřijatelná a 7. března 1849 byl kroměřížský sněm obsazen vojsky.

Po rozpuštění sněmu se opět začali organizovat čeští a němečtí studenti v Praze a pod vedením některých radikálních demokratů začali připravovat novou revoluci - tzv. májové spiknutí. Povstání mělo začít 12. května 1849, o tři dny dříve však bylo prozrazeno a celé studentské revoluční spiknutí skončilo rozsáhlým vyšetřováním, vůdci povstání byli zatčeni. V Praze byl opět vyhlášen stav obležení a začalo rozsáhlé vyšetřování, které trvalo až do roku 1854.¹³

1.2.1 Od silvestrovských patentů k Říjnovému diplomu

Po porážce revoluce přicházejí politické změny směřující k obnově absolutní moci císaře. Nový režim vstoupil v platnost silvestrovskými patenty z 31. prosince 1851, byla zrušena dosavadní ústava a zavedeny *Zásady pro organické řízení země rakouského císařství*, kde byl formulován sociálně politický obsah a záměr absolutismu padesátých let 19. století. Veškeré zákonodárství v monarchii bylo uskutečňováno jednotně a s vyloučením veřejnosti.¹⁴ Byla omezena samospráva, vnitřní politika se opírala o těsné sepejetí vlády a církve. Silvestrovské patenty se vyhýbaly národnostní otázce, zaručovaly však občanům nejdůležitější svobody, především rovnost před zákonem, svobodu víry a zrušení poddanství.¹⁵

Další významnou změnou, která utvrzovala absolutní moc panovníka, bylo zřízení nezávislého Nejvyššího policejního úřadu, který zahájil svoji činnost 1. června 1852. V průběhu roku 1852 byly novelizovány tiskové a spolčovací zákony a byl vydán nový trestní zákoník. Nový tiskový zákon z 27. května 1852 umožnil zabavovat úřední cestou jakékoli periodické a neperiodické domácí i zahraniční tiskoviny, tiskové záležitosti byly výhradně v rukou policie.¹⁶

¹² LNĚNIČKOVÁ, Jitka: *České země v době předbřeznové*. Praha: Libri, 1999. s. 111.

¹³ LNĚNIČKOVÁ, Jitka: *České země v době předbřeznové*. Praha: Libri, 1999. s. 113.

¹⁴ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 100.

¹⁵ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 157.

¹⁶ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 103.

O veřejném politickém životě 50. let prakticky nelze hovořit. České národní hnutí bylo zatlačeno zpět a omezovalo se pouze na kulturní záležitosti. Veškeré spolky nyní mohly být opět zakládány jen po předchozím úředním povolení.¹⁷ Na druhé straně však došlo k uvolnění v hospodářské sféře. Od října 1850 byla zrušena celní hranice mezi Uhrami a českými a rakouskými zeměmi. Vznikl nový celní tarif, který snižoval veškerá dosavadní cla o více než 70%. Toto opatření během několik let významným způsobem pozvedlo konkurenceschopnost českého a rakouského průmyslu a vytvořilo podmínky pro jeho rychlý rozvoj.¹⁸ K povznesení hospodářského života byly zřizovány Obchodní a živnostenské komory, zakládány úvěrové banky, které řešily nedostatek kapitálu.¹⁹ Na počátku 50. let se vedle rychlého rozvoje telegrafní sítě začínají budovat železnice.

V 50. letech došlo v důsledku policejních zásahů k naprostému útlumu obou proudů české politiky. Politickou roli tak převzala národní kultura. K oživení české politiky dochází spolu s Říjnovým diplomem a únorovou ústavou. V nově vznikající české národní straně se vytvořila dvě křídla - umírněnější liberální křídlo staročesi v čele s F. Palackým a radikálnější křídlo mladočesi pod vedením K. Sladkovského a bratrů Riegerových. Ačkoli se v mnoha zásadních problémech jejich názory rozcházely, oba proudy se snažily dosáhnout samostatnosti českých zemí v rámci habsburské monarchie.

1.2.2 Říjnový diplom, únorová ústava

Válečná porážka v bitvě u Magenty a Soferina z roku 1859 spolu s katastrofálním stavem státních financí přiměly císaře Františka Josefa I. k sesazení ministra vnitra Alexandra Bacha a ke změnám v uspořádání vnitřních státoprávních poměrů.²⁰

Významným dokumentem se stává Císařský diplom ze dne 20. října 1860 (tzv. Říjnový diplom), ve kterém císař formuloval budoucí státoprávní uspořádání v zemi na

¹⁷ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 162.

¹⁸ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 164.

¹⁹ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 164.

²⁰ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 204.

historicko-právních federalistických principech. Základním zákonem státu je "1. Právo vydávat, měnit nebo rušit zákony bude nadále vykonáváno jen za součinnosti se zákonně shromážděnými zemskými sněmy, případně říšskou radou, která bude obesílána v počtu zatím blíže neurčeném zástupci zemských sněmů; 2. Předměty zákonodárství, které jsou společné všem královstvím a zemím, jmenovitě záležitosti peněžnictví a obchodu, dopravy a komunikace a vojenské povinnosti budou vyřizovány za součinnosti s říšskou radou; stejně tak bude s říšskou radou projednáván státní rozpočet; 3. Všechny ostatní předměty zákonodárství mají být vyřizovány zákonně předepsaným způsobem zemskými sněmy, a to v zemích uherské koruny ve smyslu dřívější ústavy a v ostatních zemích v souladu s odpovídajícím zemskými zřízeními."²¹

Zatímco v českých zemích byl Říjnový diplom přijat kladně, v Uhrách vyvolal odpor a byl odmítnut, zbavoval totiž uherský sněm některých tradičních pravomocí (především se jednalo o právo povolovat daně a vojenské odvody). Proti politice, kterou při realizaci Říjnového diplomu nastoupil státní ministr Goluchowský, se spojili představitelé vysoké byrokracie a špičky německé liberální buržoazie.²² Jejich mluvčím se stal Anton von Schmerling. Schmerling byl v letech 1848 - 1849 poslancem frankfurtského ústavodárského sněmu, do roku 1851 působil jako ministr spravedlnosti.²³ V prosinci 1860 byl Schmerling jmenován státním ministrem. Dne 26. února 1861 vyhláší tzv. únorovou ústavu. Zákonodárná moc byla svěřena říšské radě, která v širší podobě řešila záležitosti celé monarchie a v podobě užší pouze záležitosti neuherských zemí.²⁴ Obnovovala instituci zemských sněmů a nově zřizovala dvoukomorovou říšskou radu v podobě volené poslanecké sněmovny a panovníkem jmenované panské sněmovny.²⁵

Nová ústava posilovala centrální moc v říši na úkor zemských sněmů a zajišťovala převahu německému liberálnímu měšťanstvu. "Žádným způsobem nebyla blíže řešena otázka vztahu zákonodárné, výkonné a soudní moci, tj. dosavadní struktura výkonné moci absolutistického státu zůstávala v podstatě nezměněně v platnosti. Navíc

²¹ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 148.

²² URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 149 - 150.

²³ URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. s. 685.

²⁴ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny zemí koruny české II*. Praha: Paseka, 2002. s. 98.

²⁵ URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. s. 174.

*pak nebyla v únorových patentech nejmenší zmínka o základních občanských právech a buržoazních svobodách."*²⁶

Proti Schmerlingově ústavě čeští poslanci bojovali odporem k říšské radě a těžiště české politiky se přesunulo do zemských sněmů. Zde se začaly utvářet navzájem zcela odlišné politické zájmy.²⁷ České měšťanstvo se rozštěpilo na konzervativní staročechy a demokratičtější mladočechy.

1.2.3 Prusko-rakouská válka a její důsledky

V polovině 60. let se začaly vyostřovat vztahy mezi Rakouskem a Pruskem. Ještě v roce 1864 stálo Rakousko po boku Pruska v boji proti Dánsku. Spor o nově získané území Šlesvicka a Holštýnska se však stal zámkou pro další konflikt. Trvalé spory o úpravu postavení obou obsazených zemí byly prozatím řešeny tzv. smlouvou gastýnskou ze 14. 8. 1865, ta však skryté napětí mezi státy jen zvyšovala. Obavy se naplnily roku 1866, kdy pruská vojska bleskově obsadila většinu území Moravy a Čech. Ve většině dílčích střetnutí Prusové zvítězili, stejně tak tomu bylo i v rozhodující bitvě u Hradce Králové 3. července 1866. Nečekaně rychlý průběh války zaskočil všechny zúčastněné. Již ve dnech 22. - 26. července byly v Mikulově stanoveny podmínky pro prusko-rakouské příměří a 23. srpna byla mezi Pruskem a Rakouskem podepsána mírová smlouva, která potvrdila odstoupení Benátska Itálii a Holštýnska Prusku a znamenala rozpuštění Německého spolku.

Prusové si velmi dobře uvědomovali vnitřní problémy habsburské monarchie a věděli, že bojují proti vnitřně nekonsolidovanému státu. Cílem Bismarcka bylo vytlačit Rakousko z Německa a vytvořit co možná nejpříznivější podmínky pro jeho sjednocení pod pruským vlivem. Prusko tedy neusilovalo o zničení Rakouska, ale především bojovalo proti rakouskému vlivu v Německu.²⁸ Prusko-rakouská válka z roku 1866 tedy sice ukončila dlouhý spor o nadvládu v Německu, její důsledky však pro Rakousko

²⁶ URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. s. 154.

²⁷ RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha: Fajma, 1994. s. 40 - 41.

²⁸ RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha: Fajma, 1994. s. 43.

znamenal ztrátu moci v německých a italských záležitostech. Prusku se otevřela cesta ke sjednocení Německa a tomuto Německu pak cesta k 1. světové válce.²⁹

1.2.4 Rakousko-uherské vyrovnání, pokus o vyrovnání s Čechy

Po bleskové válce s Pruskem a porážce u Hradce Králové v roce 1866 bylo jasné, že dosavadní uspořádání státu se již nedá udržet. Souběžně s mírovými jednáními probíhala také jednání o vnitropolitické příměří. Vzhledem ke klíčovému významu uherské otázky dal František Josef I. povolal F. Deáka a hraběte G. Andrásyho, kteří císaři přinesli požadavky Uherska. Rakousko-uherský státník Andrásy vystoupil 30. července 1866 s pojetím důsledného dualismu. Čeští federalisté však v dualistickém uspořádání viděli nebezpečí. Vyrovnání mezi panovníkem a Uherskem mohlo zablokovat další snahy o federalizaci a znesnadnit úsilí o podobné vyrovnání mezi panovníkem a českým národem. Proti dualismu se v tisku vyhranili Rieger i Palacký. Palacký své zdůvodnění federalismu zveřejnil v deníku *Národ*. Osm článků pak vyšlo v brožuře s názvem *Idea státu rakouského*.³⁰

Ústavní říšská rada však 20. května 1867 ujednání o rakousko-uherském vyrovnání přijala. Říše se rozdělila na dvě části - v neuherských zemích (Předlitavsko) zůstal zachován rozhodující vliv Vídně a německých vládnoucích vrstev, v Uhrách (Zalitavsko) vliv převzali špičky maďarské společnosti.

Prosincová ústava z roku 1867 situaci neuklidnila. Ačkoli příslušníkům všech národností zajišťovala občanská práva (svobodu shromažďování, slova, svědomí, vyznání atd.), podle české politické reprezentace byla v zásadní kolizi s českým historickým právem. Navíc stále nebyly odstraněny všechny prvky absolutistické vlády. Zvláštní postavení měl nejen panovník, ale také příslušníci vládnoucí dynastie.³¹

Rakousko - uherské vyrovnání ještě více zkalilo vztah mezi vládnoucími kruhy a českou společností.³² Česká politická opozice po rakousko-uherském vyrovnání z roku

²⁹ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny země koruny české II*. Praha: Paseka, 2002. s. 101.

³⁰ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 188.

³¹ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 224 - 225.

³² KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny Prahy II*. Praha: Paseka, 1998. s. 155.

1867 zesílila a vyhranila se, rozpoutalo se demokratické masové hnutí proti dualistickému uspořádání monarchie a proti znevýhodňování Čechů v tzv. předlitavské části monarchie.³³ Nespokojenost s dualistickým uspořádáním země, jež neuznávala historická práva Koruny české, vedla představitele českého národa k řadě protestních akcí.³⁴ České tradice a historická práva hájili čeští obyvatelé při mnoha demonstracích a manifestacích pod názvem tábory lidu, kdy se hlásili k husitské a revoluční minulosti.

V únoru 1871 panovník jmenoval nový kabinet v čele s hrabětem Karlem Hohenwarthem. Mezi vládou a představiteli českého měšťanstva (F. L. Rieger) a české šlechty byla navázána intenzivní jednání podporovaná samotným panovníkem. Na zasedání českého zemského sněmu 10. října 1871 byly schváleny návrhy k řešení státoprávních poměrů, shrnuté v tzv. fundamentální články (fundamentálky), jež se staly samotným jádrem celé vyrovnávací akce.³⁵ Na tomto zasedání přijal český sněm také návrh na ochranu rovných práv české a německé národnosti v Čechách. Oběma národnostem měly být zaručeny občanské svobody i kolektivní práva, příslušníci jedné národnosti nesměli být pro svůj původ a jazyk znevýhodňováni zákony úřadů oproti příslušníkům druhé národnosti.³⁶ Proti těmto ujednáním však vystoupili představitelé německých a maďarských vládních vrstev, Hohenwarthova vláda padla a celý projekt skončil nezdarem.

Jednání o vyrovnání mezi představiteli Českého království a habsburským panovníkem tak skončila naprostým neúspěchem a již nikdy nebyla obnovena.³⁷ Krach českého vyrovnání přinesl nespokojenosti, na které stát reagoval dalšími represáliemi tisku, čistkami ve státním aparátu a vyhlášením výjimečného stavu.³⁸

1.2.5 Návrat politiky do Čech

Neúspěch českého vyrovnání v roce 1871 posunul českou politiku do nové etapy. Němečtí liberálové po roce 1871 opět ovládli Vídeň a určovali vládní politiku až

³³ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 157.

³⁴ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny země koruny české II*. Praha: Paseka, 2002. s. 110.

³⁵ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 251 - 252.

³⁶ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 158.

³⁷ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 161.

³⁸ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny Prahy II*. Praha: Paseka, 1998. s. 158.

do roku 1878. Čeští liberálové setrvali vůči Rakousku v pasivní rezistenci a odmítali účast na vídeňské říšské radě i na českém sněmu.³⁹

Období parlamentní nečinnosti však neznamenalo období politické pasivity vůbec. Česká měšťanská politika měla od roku 1848 jednotný základní program, od počátku se však objevovaly také dva různé proudy, které zastávaly jeho odlišný výklad a způsob prosazování. V době voleb do českého sněmu v roce 1861 se vytvořila neformálně česká Národní strana, vedoucí postavení zaujal František Palacký s F. L. Riegerem. Jejich politika se však brzy setkala s vnitřní opozicí. Spory mezi liberály a liberálními demokraty pak vyvrcholily na podzim roku 1863, podnětem k tomuto rozdělení se stal postoj k polskému povstání. Ačkoli tento rozpor ještě nevedl k úplnému rozdělení, od 60. let již byly patrné rozdíly mezi liberálními staročechy a demokratičtějšími mladočechy.⁴⁰

V letech 1872 až 1874 se však krize uvnitř české politické reprezentace postupně prohlubovala a došlo k roztržce mezi českou národní stranou a moravskými Čechy. V roce 1874 se skupina politiků v opozici rozhodla vstoupit na zemský sněm a o několik měsíců se také osamostatnila. Vedle staré Národní strany (staročeši) tak vznikla nová Národní strana svobodomyšlná (mladočeši). Ke staročechům se hlásila především honorace českých měst, mladočeši soustřeďovali zejména začínající podnikatele, bohaté sedláky a demokraticky smýšlející inteligenci.⁴¹ Mladočeši byli stoupenci dobových pozitivistických, realistických a materialistických názorů a útočili na "duchovní lenost" českého prostředí. Od samotného počátku chtěli vytvářet a formovat veřejné mínění. Kromě účasti na zemském sněmu požadovali prohloubení občanských práv, všeobecné hlasovací právo a rozvoj vzdělanosti. Mezi oběma stranami vznikl boj, který se přenesl do všech oblastí veřejného i soukromého života.⁴² Spory neskončily ani po smrti Františka Palackého v roce 1876, naopak se objevily nové přímo uvnitř staročeské strany.⁴³

³⁹ URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. s. 197.

⁴⁰ URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. s. 197.

⁴¹ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny zemí koruny české II*. Praha: Paseka, 2002. s. 113.

⁴² KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny zemí koruny české II*. Praha: Paseka, 2002. s. 113.

⁴³ URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. s. 198.

Roku 1878 vstoupili poslanci obou českých stran do zemského sněmu a o rok později i do říšské rady. Nastává tedy období aktivní politiky. V roce 1879 byla jmenována nová rakouská vláda, ve které byl ministrem pro české záležitosti jmenován moravský politik Alois Pražák.⁴⁴ Státoprávní poslanci z Čech a Moravy vytvořili společný český klub, který vedl hrabě J. J. Clam - Marinic a F. L. Rieger. Český klub se spojil s polskými statkáři a rakouskými klerikálními poslanci na pravici a tím vzniklo seskupení zvané "železný kruh pravice", které v parlamentu podporovalo novou konzervativní vládu hraběte Eduarda Taaffa.⁴⁵

Hrabě Taaffe se v politice pohyboval již od roku 1852. Od počátku své ministerské kariéry se označoval za "císařského ministra". Ze zásady odmítal velké koncepce vývoje společnosti, improvizoval, postupoval "případ od případu", dělal kompromisy a závažná rozhodnutí odkládal. Svůj systém nazval "politikou vytloukání klínu klínem". Nevázal se na žádnou politickou stranu, chtěl uspokojit všechny. S českými aristokraty udržoval dobré osobní styky, jejich zemský patriotismus však nesdílel. Taafeho úspěch spočíval v důsledném provádění politiky "císařské strany".⁴⁶

Předsednictvo Českého klubu podalo již 17. listopadu 1879 vládě čtyři memoranda, která obsahovala požadavek na provedení jazykové rovnoprávnosti na úřadech a školách. Česká aktivita byla tedy zaměřena především do oblasti jazykové, kulturní a školské politiky a snažila se zaručit rovnoprávnost národů. Odpovědí byla tzv. Stremayerova jazyková nařízení z roku 1880, kterými byla při styku strany s úřadem čeština zrovnoprávněna s němčinou. V roce 1882 byla rozdělena Karlo-Ferdinandova univerzita na českou a německou s rovnými právy atd.⁴⁷ Proti tomu však protestovali němečtí radikálové, kteří žádali o vytvoření samostatné provincie Deutschböhmen se zemským sněmem v Liberci. Zástupci německé menšiny nakonec v prosinci 1866 zemský sněm opustili a vrátili se až na konci roku 1890, aby zasáhli do jednání o národnostním vyrovnání.

⁴⁴ URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. s. 199.

⁴⁵ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny zemí koruny české II*. Praha: Paseka, 2002. s. 114.

⁴⁶ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 337 - 339.

⁴⁷ URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. s. 200.

1.2.6 Národní organizace, spolkový život

Počátek národnostní agitace v českých zemích je kladen do dvacátých let 19. století, vrchol agitační fáze pak můžeme pozorovat kolem čtyřicátých let 19. století. Střediskem největší aktivity představitelů českého národního hnutí před rokem 1848 se staly dvě instituce - *Vlastenecké museum v Čechách* (pozdější Museum Království českého), založené roku 1818.⁴⁸ Před rokem 1848 se čeští vlastenci soustředili ve městech, zejména v Praze a ve městech střední velikosti. Početná agitace se vyskytovala ve východních Čechách, oblasti středního Polabí na východ od Prahy a Pojizeří. Kolem poloviny 40. let 19. století narůstá politický ráz české veřejné aktivity. V roce 1846 byla v Praze založena *Měšťanská beseda*, reprezentativní středisko českých měšťanských podnikatelů a vzdělanců.⁴⁹

Nová vývojová fáze v procesu vytváření české občanské společnosti začala na jaře roku 1848. Rok 1848 přinesl první ucelený český politický program, první velké a nezávislé české noviny, první svobodná veřejná shromáždění, první moderní ústavy, volební kampaně a volby, první ideologicko-politické směry.⁵⁰ Maximální pozornost byla věnována obnově a prosazení společenské funkce českého jazyka. České knihy a divadelní představení, české plesy a dobročinné akce, první české spolky (besedy) a firemní nápisy sloužily jako významný prostředek k šíření českého národního uvědomění.⁵¹ V době neoabsolutistického vládního systému v Rakousku v 50. letech 19. století byly přerušeny téměř všechny náběhy k rozvoji demokratického hnutí. Příznivé podmínky pro společenskou aktivitu byly znovu vytvořeny až v letech 1860 - 1861 a hlavně po roce 1867.⁵²

Již při prvních volbách po pádu neoabsolutismu v březnu 1861 získala česká většina převahu v řízení zemského hlavního města Prahy, během krátké doby přešly do českých rukou všechny městské a vesnické obce v českém sídelním území Čech, jedinou výjimkou zůstalo město České Budějovice.⁵³ V moravských městech se česká

⁴⁸ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 91.

⁴⁹ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 93.

⁵⁰ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 94.

⁵¹ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 97.

⁵² KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 98.

⁵³ Po roce 1868 mělo v etnicky českém sídelním území Čech pouze jediné město německou samosprávu, a to České Budějovice. Až v roce 1906, kdy se českým politickým stranám podařilo získat většinu v třetím volebním sboru, zesílil z obou stran snahy o česko-německé dorozumění ve městě. Vypuknutí

správa prosazovala mnohem obtížněji, v mnoha případech až v 90. letech 19. století. Města jako Brno, Olomouc a Moravská Ostrava zůstala pod čistě německou správou až do roku 1918.⁵⁴ Český spravovaná města v čele s Prahou působila po celá desetiletí jako střediska českého společenského a kulturního života.⁵⁵ V poměrně krátké době po roce 1860 vznikla hustá síť českých národních spolků ve všech oblastech společenského života. Byly zakládány ochotnické divadelní a zpěvácké spolky, skoro v každém městě bylo možné najít společenské a zábavní spolky.

Zatímco v první polovině 19. století byl spolkový život spojen zejména s hlavním městem, od 60. let byly spolky zakládány ve všech městech i na venkově. Propojení politické reprezentace a společenského života bylo v Čechách na počátku 60. let 19. století velmi intenzivní. Každý národně orientovaný spolek měl svůj jednoznačný politický význam. Spolky hrály důležitou roli při novém definování Němců a Čechů. Spolkový život plnil manifestační úlohu, byl zjevným symbolem národní existence a aktivity.⁵⁶ Největší českou národní organizací se stal tělovýchovný svaz Sokol, který v únoru roku 1862 založil Miroslav Tyrš.⁵⁷ V roce 1862 vznikl také zpěvácký spolek Hlahol. Vliv na veřejný život měl i Sbor pro zřízení Národního divadla, jehož základy položil již počátkem roku 1845 František Ladislav Rieger a stanul tak v jeho čele. Rieger také prosadil stavbu Prozatímního divadla, které mělo poskytnout českému souboru zázemí do doby dokončení budovy Národního divadla.⁵⁸ Výstavba Prozatímního divadla proběhla v rekordně krátkém čase, trvala pouhých šest měsíců. V listopadu 1862 bylo Prozatímní divadlo slavnostně otevřeno představením Hálkova Krále Vukašina.⁵⁹ Ve Sboru byly zastoupeny obě frakce národně liberální strany, jak Palacký a Rieger, tak bratři Grégrové a Sladkovský. V roce 1865 stanul v čele Sboru jeho rival Karel Sladkovský.

Ačkoli spolky byly spíše mužskou doménou, od 60. let se začal uplatňovat i ženský element. V roce 1865 vznikl Americký klub českých dam, který sídlil v Praze v Náprstkově domě U Halánků. Členky pořádaly vzdělávací přednášky, exkurze,

první světové války v roce 1914 však snahy o českobudějovické vyrovnání zastavilo. In: KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 182 - 183.

⁵⁴ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 99.

⁵⁵ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 99.

⁵⁶ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 260 - 261.

⁵⁷ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 100.

⁵⁸ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 264.

pečovaly o mládež. Klub byl podporován mj. i spisovatelkou Karolínou Světlou a jeho aktivita vedla k založení Ženského výrobního spolku českého. Ženy se díky těmto organizacím postupně prosazovaly ve společnosti jako vychovatelky, učitelky, úřednice, redaktorky, ale i podnikatelky a živnostnice.⁶⁰

České demokratické národní hnutí dosáhlo svého vrcholu po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867. V den, kdy byla ve Vídni zahajována říšská rada 20. května 1867, dorazili představitelé české politiky a veřejného života (mj. František Palacký, František Ladislav Rieger, Julius Grégr) do Petrohradu. Z původně soukromé návštěvy národopisné výstavy v Moskvě, která se konala v létě 1867, se stala polooficiální politická demonstrace.⁶¹ "Pout' Čechů do Moskvy", jak je tato akce nazývána, sice nepřinesla žádný politický efekt, ale představovala jeden z prvních pokusů, jak proniknout za hranice rakouského státu a uvědomit o své existenci světovou veřejnost.⁶²

V Čechách se konalo více než sto veřejných shromáždění, původně se nazývala meetingy, od roku 1868 se rozšířilo označení tábory lidu. Toto označení zavedl mladý historik Jaroslav Goll, který takto připomínal tradici husitského hnutí.⁶³ Tábory lidu byly spojovány s historicky významnými místy a tlumočily se zde státoprávní požadavky dle politických představ Mladočechů. Na táborech lidu se podílely různé vrstvy venkovského obyvatelstva a dělnictva.

Vyvrcholením demonstrování české svébytnosti v průběhu šedesátých let bylo kladení základního kamene k Národnímu divadlu, které se uskutečnilo 16. května 1868. *"V úsilí o postavení Národního divadla se nejzřetelněji koncentrovaly české kulturně politické snahy šedesátých let, a bylo proto přirozené, že se toto divadlo stalo již v okamžiku zrodu absolutní hodnotou a symbolem."*⁶⁴

Nejvýznamnějším prostředkem komunikace a agitace se po roce 1860 stal nezávislý český tisk. Vůdčí postavení získal český deník *Národní listy*, od roku 1863 pod vlivem mladočechů. Staročeské deníky *Národ* a *Pokrok* měly podstatně nižší

⁵⁹ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 265.

⁶⁰ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918. I. díl*. Praha: Albatros, 1995. s. 15.

⁶¹ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 227.

⁶² KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny země koruny české II*. Praha: Paseka, 2002. s. 110.

⁶³ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 101.

náklad. Většina českých regionálních, dělnických a rolnických časopisů vycházela kvůli nákladnému novinovému kolku jako nepolitická periodika, od konce 80. let 19. století se však počet politických novin, časopisů a odborných periodik rychle zvyšuje.⁶⁵

1.3 Společnost, sociální proměny a životní styl

1.3.1 Obyvatelstvo

Na konci 18. století žilo v Čechách 3 165 milionu obyvatel, na Moravě a ve Slezsku 1743 milionu. V roce 1900 byl již počet obyvatel 9437 milionu, z toho žilo v Čechách 6319 milionu a na Moravě a ve Slezsku 3118 milionu.⁶⁶ Podíl obyvatel českých zemí na obyvatelstvu evropského kontinentu byl po celé 19. století kolem 6,8 promile a patřil tak k nejvyšším v historii.⁶⁷

Ačkoli počet obyvatel rostl na celém území Čech, zemědělské oblasti se opožďovaly za průmyslovými. Od 70. let navíc klesá zaměstnanost v zemědělství, což vede k dalšímu prohlubování rozdílů. S růstem průmyslové výroby a celkovým přetvářením společnosti se začal zvyšovat podíl osob žijících ve městech. Jestliže v polovině 18. století žila ve městech jen desetina obyvatel českých zemí, v polovině 19. století již žil ve městech každý pátý a na konci 19. století každý druhý člověk.⁶⁸

Populace 18. a 19. století byla populací mladou. Děti do 15 let byla asi třetina, podíl dětí a mládeže (15 - 20 let) se zvýšil na 45%, osob starších 50 let bylo jen o něco málo více než desetina. Na venkově byl mírně vyšší podíl dětí a starších osob, ve městech se naopak migrací zvyšoval podíl obyvatelstva v reprodukčním věku.⁶⁹ České obyvatelstvo si tedy udržovalo ráz progresivně rostoucí populace s vysokým podílem dětské složky, zároveň se však díky lepším se úmrtnostním poměrům zvyšoval i podíl

⁶⁴ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 231.

⁶⁵ KOŘALKA, Jirí: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 101 - 102.

⁶⁶ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 141.

⁶⁷ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 142 - 143.

⁶⁸ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 147 - 148.

⁶⁹ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 155.

osob dožívajících se vyššího věku.⁷⁰ K tomu přispívala i situace ve zdravotnictví. Stát začal budovat zdravotnická zařízení (všeobecné nemocnice, porodnice, nalezince a sirotčince, starobince a ústavy pro choromyslné), zvyšoval se počet lékařů.⁷¹

V 19. století se výrazně měnil vývoj všech sídel, měst i vesnic. Svůj význam si podržela města, která podchytila nástup průmyslové revoluce a uměla se rychle orientovat v nových proudech. Některá naopak svůj význam ztratila, např. Kouřim.⁷² Jiná města vděčila za svůj růst novým odvětvím výroby, např. Pardubice, města severovýchodní Moravy, Kolín, Teplice, Ústí nad Labem. Dlouhodobě stagnovala města zemědělských oblastí. Růst jim mohla zajistit jen výstavba průmyslového závodu. Některým městům (např. Teplice, Karlovy Vary) pomohlo k rozvoji lázeňství, jiným založení renomované střední školy (Písek, Litomyšl). Od poloviny 19. století bylo pro růst dané oblasti rozhodující, zda se zde rozvíjelo jádro schopné přitáhnout kapitál pro nové výrobní provozy a obchodní činnost, které by poskytly pracovní příležitosti pro místní obyvatele.⁷³

Titul císařského a královského rezidenčního města si stále udržovala Praha, ačkoli její význam v evropském měřítku klesal. V 90. letech dosáhla Praha stotisícové hranice, do konce 19. století již počet obyvatel činí 500 000. Druhým největším městem byl do 60. let 19. století Liberec, později jeho postavení převzala Plzeň.⁷⁴

Rozdílné tempo urbanizace mělo vliv i na národnostní složení českých zemí. Přistěhovalecům do měst se většina měst již od přelomu 18. a 19. století počestvovala. Česká byla i nově se rozvíjející města. Podíl osob mluvících německy se zvyšoval v průmyslových oblastech severních Čech a v moravskoslezské průmyslové oblasti.⁷⁵

Celkově se zastoupení nejpočetnějších národů na území českých zemí výrazněji neměnilo. Česky mluvící část tvořila zhruba 63%, pozvolna se měnil počet německé menšiny, která v roce 1910 tvořila 35%.

⁷⁰ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 157.

⁷¹ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 180.

⁷² KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 148 - 149.

⁷³ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 149 - 150.

⁷⁴ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 150.

1.3.2 Novodobá česká společnost

Přeměna pozdně feudální společnosti ve společnost kapitalistickou způsobila významné změny uvnitř české společnosti. Základním problémem byla otázka poddanství, ta byla v podstatě vyřešena již v roce 1848. Pro jednotlivé země byl vydán patent, který přislíbil, že roba bude nejpozději do jednoho roku zrušena. Na přelomu srpna a září 1848 byl přijat zákon, podle kterého bylo poddanství zrušeno bez jakékoli náhrady. Zrušení poddanství mělo velký právní a sociálně politický význam, protože bylo předpokladem uskutečnění formální občanské rovnosti a navíc mělo dlouhodobé ekonomické a sociální důsledky.⁷⁶

Dalším krokem k novodobé občanské společnosti byla hospodářská politika státu. V roce 1852 byly zrušeny celní hranice s Uhrami, byly zřízeny Obchodní a živnostenské komory, které se mohly vyjadřovat ke komerčním i politickým aspektům navrhovaných zákonných opatření, k daňovým a finančním otázkám, dopravním otázkám (zejména ohledně výstavby železnic), směly zkoumat vnitřní i zahraniční trh, pořádat výstavy a propagovat technický pokrok a nové formy podnikání.⁷⁷

S působností od 1. května 1860 byl vyhlášen nový živnostenský řád, který zrušil všechna dosavadní opatření a zavedl živnostenskou svobodu v duchu ekonomického liberalismu. Zákon umožňoval naprostou volnost výroby a odbytu, podporoval akciové podnikání. Důležitým krokem bylo také sjednocení zákonně platných měr a vah, v roce 1871 byl přijat zákon o metrické soustavě délkových, plošných a objemových měr a decimální soustavě vah. Změny podmínek hospodářské činnosti umožnily ekonomicky účelné využití technických a technologických možností průmyslové revoluce a hospodářský růst.

Změna způsobu života s sebou nesla i sociální důsledky. V souvislosti s uvolněním poddanských povinností a emancipací rolnictva vznikla nová sociální struktura venkova. Rozvoj strojové tovární výroby a uhelné těžby vedl k nárůstu továrního dělnictva, které postupně vytvořilo průmyslový proletariát třídního vědomí.

⁷⁵ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 153.

⁷⁶ URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. s. 185.

⁷⁷ URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. s. 187.

Nejbohatší společenskou třídou stále zůstávala šlechta, která v polovině 19. století vlastnila dvě třetiny zemědělské půdy, ale také železárny, sklárny a jiné průmyslové továrny.⁷⁸ I po roce 1848 tedy šlechta zůstává mocná a početná. Podstatná část šlechty byla úřednická, představitelé šlechty zastávali místa místodržitelů a jejich zástupců, ale i okresních hejtmanů a úředníků státní policie, byla početná i mezi důstojnickým sborem a generalitou rakousko-uherské armády a v neposlední řadě se šlechta uplatňovala v církevní hierarchii.⁷⁹

Šlechta se v průběhu let 1848 - 1849 ztratila většinu svých práv v oblasti soudnictví a správy. Zároveň přestala plnit funkci zprostředkovatele mezi panovníkem a poddanými. Ačkoli aristokracie formálně ztratila svá privilegia, nadále si zachovala silný společenský vliv a nebyla zasažena na majetku. Šlechta stále vlastnila velké pozemkové vlastnictví. Kromě tradičních odvětví (cukrovary, pivovary, těžba dřeva a nerostů aj.) se podílela na podnikání ve zcela netradičních oborech. Objevovala se v železničním podnikání či akciovém bankovním podnikání.⁸⁰

1.3.3 Hospodářství a průmysl

Po roce 1848 nastává rozmach průmyslové revoluce, která zasahovala odvětví za odvětvím. Průmyslová revoluce byla dovršena na konci 60. a na počátku 70. let. Krize, která propukla v roce 1873, napomohla nové základně železářství. V této době české země také upevňují své postavení průmyslově nejrozvinutějšího území v Rakousku, stávají se agrárně průmyslovou zemí.⁸¹

Počátky industrializace byly spojeny s textilní výrobou v pohraničních oblastech, ve vnitrozemí se rozvíjelo zemědělství (pěstování obilí, cukrovky, chmele, vína, zeleniny) a potravinářský průmysl (výroba cukru a piva). Podle sčítání lidu z roku 1869 působilo v zemědělství a lesnictví více než 50% ekonomicky činných obyvatel v

⁷⁸ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 754 - 1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 235.

⁷⁹ KÁRNÍK, Zdeněk: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí II*. Praha: Karolinum, 1998. s. 61.

⁸⁰ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 289 - 291.

⁸¹ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 754 - 1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 123-124.

Čechách, přes 57% na Moravě a téměř 52% ve Slezsku.⁸² Vyrůstají průmyslová centra s převahou klíčového průmyslu jako je strojírenství, uhelná těžba či železářství (Plzeňsko, Kladensko, Ostravsko). Největším střediskem strojírenství v Rakousku byla Praha. Ta byla také významným sídlem rozsáhlé specializované řemeslné a manufakturní výroby - kovodělné, potravinářské, výroby chemikálií, módního zboží ap.⁸³ Během 60. let se ke střediskům klíčového průmyslu zařadily oblasti hnědouhelné těžby a chemického průmyslu v Podkrušnohoří a plzeňské centrum strojírenství, uhelné těžby a železářství. Ve druhé polovině 60. let prudce vzrůstá cukrovarnictví.⁸⁴ Řada strojírenských firem se proto původně orientovala především na výrobu zařízení pro cukrovary a lihovary. Mezi takové společnosti patřily např. Valdštejnské strojírný v Plzni, které v roce 1869 koupil Emil Škoda, strojírna Havelka a Mész, První české akciové strojírný v Hradci Králové, pražské strojírenské závody Breinfeld, Daněk a spol. či První brněnská strojírenská společnost. V této době také začala expanze českých a moravských strojírenských výrobců na zahraniční trhy, zejména do Ruska.⁸⁵

Hospodářské a sociální přeměny neprobíhaly rovnoměrně ve všech oblastech Čech, Moravy a Slezska. Původní industrializace byla do 60. let 19. století soustředěna převážně do německých pohraničních oblastí od severozápadních Čech až po severní Moravu a Těšínské Slezsko a také do obou zemských hlavních měst, Prahy a Brna. V poslední třetině 19. století se však těžiště industrializace přesouvá do jazykově českého vnitrozemí.⁸⁶

Nejvýraznějším projevem industrializace českých zemí se stala železniční síť. Před rokem 1855 výstavba železniční sítě stagnovala zejména kvůli finančním problémům, proto se rakouská vláda rozhodla veškeré své železnice prodat soukromým podnikatelům. Do financování železnic mohutně vstoupil vídeňský Úvěrní ústav. V letech 1869 - 1875 bylo na našem území vybudováno 3500 km hlavních tratí, železnice se stává součástí rozvoje průmyslu a obchodu, vytváří předpoklady pro rozvoj

⁸² KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 90.

⁸³ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 142.

⁸⁴ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 754 - 1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 137 - 138.

⁸⁵ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1914. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 333.

⁸⁶ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 89.

těžkého průmyslu.⁸⁷ V roce 1852 byla založena Vojtěšská huť na Kladně, kterou vlastnila Pražská železářská společnost. V roce 1850 vznikla Kopřivnická továrna na vagony, roku 1859 založil hrabě Valdštejn strojírnou v Plzni, základ dnešních Škodových závodů.⁸⁸ Železniční spojení umožnilo rychlý rozvoj Plzeňska, Duchcovska v Podkrušnohoří a Falknovska i Karlovarska.⁸⁹

V českých zemích vzniklo v letech 1850 až 1852 celkem osm obvodních obchodních a živnostenských komor se sídly v Praze, Liberci, Plzni, Českých Budějovicích, Chebu, Brně, Olomouci a Opavě. Tyto komory se staly středisky hospodářského a společenského života. Obchodní a živnostenské komory se vyjadřovaly k otázkám domácího a zahraničního obchodu, daňové zátěže, k finančním otázkám, ale také k organizaci dopravní infrastruktury (zejména k výstavbě železniční sítě). Pořádaly výstavy, podporovaly hospodářskou soutěž a usilovaly o všestrannou podporu technické modernizace a inovace.⁹⁰

V letech 1867 až 1872 získalo více než tisíc akciových společností s nominálním kapitálem ve výši čtyř miliard zlatých úřední licenci. To vyžadovalo existenci silného bankovního sektoru. Jen v Praze bylo v tomto období založeno osmnáct nových bank, z toho čtyři české. V listopadu 1868 byla založena Živnostenská banka pro Čechy a Moravu, která zastřešovala síť malých spořitelních a úvěrových ústavů. České bankovní ústavy disponovaly přibližně čtvrtinou kapitálu, který byl v této době v českých zemích investován.⁹¹ Banky vkládaly své finanční prostředky zejména do strojírenství, papíren a především do cukrovarnictví. Počet cukrovarů vzrostl v letech 1867 až 1872 ze sedmdesáti sedmi na více než sto padesát, byly to vesměs rolnické akciové cukrovarny, do kterých vkládali své prostředky soukromí zemědělci. Finanční prostředky malých investorů patřily k nezbytným podmínkám tehdejšího dynamického rozvoje českého průmyslu.⁹²

⁸⁷ <http://www.bruntal.net/2012050003-budovani-eleznicnich-trati-u-nas-roku-1845-doslo-k-provozu-prvni-zeleznice-na-severni-morave-krnov-spojen-zeleznici-pred-140-lety>.

⁸⁸ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1914. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 190 - 191.

⁸⁹ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754 - 1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 141.

⁹⁰ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1914. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 185.

⁹¹ EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1914. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 337.

⁹² EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1914. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 338.

194 000 obyvatel.⁹⁶ Základním prvkem v urbanistické kompozici Prahy se staly výrazné veřejné budovy, tvorbu nejvíce ovlivnila Vídeň a Drážďany.⁹⁷

Novým fenoménem se stává průmyslové město. Původní feudální město se stává historickým jádrem měst, vznikají nová předměstí, zvyšuje se hladina zástavby, ve městech se objevují nové budovy - činžovní domy, společenské budovy, banky, školy, nemocnice, předměstské vily, dělnické kolonie. Spolu s tím se zvyšuje kultura bydlení, budují se kanalizace, vodovody, plyn, zlepšuje se vzhled komunikací (veřejné osvětlení, dlažba).⁹⁸ V průběhu 19. a 20. století se formuje památková péče, ta se po druhé světové válce stává součástí státní kulturní politiky.⁹⁹

1.3.5 Školství a vzdělání

Ve 2. polovině 19. století patřily české země ke společnostem s nejvyšší alfabetizací a blížily se úrovni základní všeobecné vzdělanosti v protestantských zemích severní a střední Evropy.¹⁰⁰ Zásahu na tom měly především školské reformy z konce 60. let, které umožnily rozvoj základního školství.

Říšský zákon z roku 1869, známý jako Hasnerova reforma, položil základy vzdělávacího systému, který umožnil rozvoj vzdělání nejširších lidových vrstev. Zavedl obecnou školu, inicioval vznik měšťanských škol, zavedl osmiletou povinnou školní docházku, rozšířil osnovy, vedl k emancipaci školy ze závislosti na katolické církvi. Síť primárních škol zhoustla, převratným opatřením byl zákaz fyzických trestů ve škole. Školní novela z roku 1883 však opět ustoupila požadavkům velkostatku a zavedla úlevy (umožnila opět ukončit školní docházku ve 12 letech, v době polních prací mohlo být dítě uvolněno ze školy).¹⁰¹

⁹⁵ VOŠAHLÍK, Aleš: *Ochrana urbanistických hodnot 19. století*. Praha: Národní galerie, 1983. s. 297.

⁹⁶ VOŠAHLÍK, Aleš: *Ochrana urbanistických hodnot 19. století*. Praha: Národní galerie, 1983. s. 300.

⁹⁷ VOŠAHLÍK, Aleš: *Ochrana urbanistických hodnot 19. století*. Praha: Národní galerie, 1983. s. 299.

⁹⁸ VOŠAHLÍK, Aleš: *Ochrana urbanistických hodnot 19. století*. Praha: Národní galerie, 1983. s. 301.

⁹⁹ VOŠAHLÍK, Aleš: *Ochrana urbanistických hodnot 19. století*. Praha: Národní galerie, 1983. s. 302.

¹⁰⁰ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 104.

¹⁰¹ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny zemí koruny české II*. Praha: Paseka, 2002. s. 132.

V oblasti vyššího školství nebylo snadné prosadit český vyučovací jazyk do hlavních škol, reálků a gymnázií. Rozhodnutím českého zemského prezidia vznikla 9. dubna 1848 první česká hlavní škola, první reálka s českým vyučovacím jazykem pak byla zřízena roku 1849. Česká gymnázia byla zakládána až v šedesátých letech 19. století. V roce 1890 bylo zřízeno české dívčí gymnázium Minerva v Praze. V letech 1868 - 1869 bylo rozděleno pražské vysoké učení technické na samostatnou německou a českou instituci. Německá většina očekávala, že česká technika bude zaostávat, opak byl však pravdou. Vynikající úroveň české techniky na přelomu 19. a 20. století byla uznávána i v Německu.¹⁰²

Přednášky v češtině se na pražských univerzitách konaly od roku 1848, poté znovu od 60. let 19. století. Po rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity v roce 1882 na samostatné školy podle vyučovacích jazyků bylo možné absolvovat celé studium v češtině.

V průběhu 80. let 19. století poklesl počet německých středních škol v českých zemích z 68 na 64 a vzrostl počet českých škol ze 49 na 53, vzájemný poměr byl ale stále v rozporu s poměrem obyvatelstva. Čeští liberálové dosáhli postátnění čtrnácti škol. V roce 1883 se podařilo prosadit soukromé české gymnázium v Opavě.¹⁰³ O vzdělání se kromě politiků začala zajímat i široká veřejnost, což se projevilo zejména v oblasti základního školství. V období 1869 - 1878 bylo v Čechách postaveno nebo adaptováno 666 českých a 682 německých obecných škol. Od počátku února 1880 se stala aktuální případná revize liberálního školského zákona z roku 1869. Nadále měla platit povinná školní docházka a neměnil se ani školský systém. V návrhu bylo doporučováno zkrátit povinnou osmiletou školní docházku o dva roky¹⁰⁴

¹⁰² KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 104 - 105.

¹⁰³ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 361.

¹⁰⁴ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 369.

1.3.6 Jazyk

Nejdůležitějším komunikačním prostředkem byl, je a bude jazyk. Právě jazyk se v 19. století stal objektem politického boje v habsburské monarchii, protože sloužil jako prostředek oficiální komunikace mezi státní byrokracií a občany.¹⁰⁵

Rakouské a předlitavské zákonodárství užívalo vládní jazyk (*Regierungssprache*), jednací jazyk (*Geschäftssprache*), obcovací jazyk (*Umgangssprache*) a dokonce zemský jazyk (*Landessprache*). Rakousko vlastnilo jako faktický státní jazyk němčinu, po roce 1848 však nebyl žádný příslušník habsburské monarchie nucen k výuce němčiny. Pro dané období proto můžeme němčinu charakterizovat pouze jako všeobecnou jednací a vládní řeč Rakouska a Předlitavska, protože byla obvyklou jednací řečí ve sněmovnách říšské rady, obligátní řečí v tzv. delegacích, v němčině byly vyhlašovány zákony, byla vnitřní řečí ústředních úřadů, služební a velitelskou řečí armády i železniční správy a říšského a správního soudu.¹⁰⁶

Revoluce v letech 1848 - 1849 vnesla do jazykového zákonodárství a jazykové praxe významné změny. S českým národním hnutím byly spojeny zásadní úvahy v oblasti kodifikace a praxe jazykového práva. Císařský kabinetní list z 23. března 1848 přiznal právo užívat češtinu jako rovnoprávnou s němčinou, kabinetním listem z 8. dubna 1848 byla připuštěna rovnoprávnost češtiny ve všech větvích státní správy a veřejného vyučování. Stále ale platila zásada, že k výkonu veřejných úřadů a soudnictví byla vyžadována znalost obou jazyků.¹⁰⁷

Obnovení absolutistického režimu v roce 1851 přineslo i navrácení úřednické praxe josefínského centralismu. Ministerskými výnosy z let 1852 - 1857 byla opět zdůrazněna nutnost užívat německý jazyk jako vnitřní jednací jazyk u všech soudů.

S obnovením ústavnosti byla otevřena otázka uplatňování ústavní zásady o národnostní rovnoprávnosti. V českém měšťanském politickém hnutí hrála jazyková

¹⁰⁵ HLAVAČKA, Milan: *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792 - 1914*. Praha: KLP, 2002. s. 92.

¹⁰⁶ HLAVAČKA, Milan: *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792 - 1914*. Praha: KLP, 2002. s. 93.

¹⁰⁷ HLAVAČKA, Milan: *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792 - 1914*. Praha: KLP, 2002. s. 95.

otázka klíčovou roli. Čeští politici pojali zásadu rovnoprávnosti národností a jazyka jako přirozené občanské právo a prosazovali, aby toto právo patřilo do kompetence zemského zákonodárství.¹⁰⁸ Prosincová ústava z roku 1867 obsahovala zásadu národnostní a jazykové rovnoprávnosti a uznávala rovnoprávnost všech v zemi obvyklých jazyků ve škole, v úřadě a ve veřejném životě. Za v zemi obvyklý jazyk byl považován takový, který určuje charakter území a je užíván dlouhodobě semknutými skupinami obyvatel.¹⁰⁹ Neoddělitelnou součástí jazykového úsilí byla péče o střední, odborné a nižší školství.

V dubnu roku 1880 byla vydána tzv. Stremayrova nařízení, kterými došlo k zrovnoprávnění češtiny a němčiny při vnějším styku s úřady, jako vnitřní jazyk úřadování zůstávala němčina.¹¹⁰ Badeniho jazyková nařízení, zavedená v roce 1897, zaváděla po uplynutí přechodné doby jazykovou rovnoprávnost vnitřní a vnější jednacích řečí. Čeština a němčina se měly stát rovnoprávnými jazyky na celém území Čech a Moravy, přičemž státní úředníci v obou zemích měli během čtyř let prokázat znalost obou jazyků. Nařízení však vyvolala protesty Němců, které vedly až k pádu Badeniho vlády. Neúspěšně byla přijata také jazyková nařízení ministerského předsedy Gautsche a v říjnu 1899 byl z hlediska jazykových záležitostí obnoven právní stav z doby před dubnem 1897.¹¹¹

1.3.7 Náboženství, postavení církve

V důsledku úspěšné protireformace se většina Čechů v 19. a na počátku 20. století hlásila k římskokatolické víře. Podle údajů ze sčítání obyvatel v roce 1900 se k římskokatolické víře hlásilo 96,6 % obyvatel v Čechách, 96,2 % na Moravě a 98% ve Slezsku.¹¹² Z těchto dat je zřejmé, že český národ byl jasně katolický. Přesto však Jiří Kořalka pokládá rekatolizaci českého obyvatelstva za "povrchní, vlašnou a do jisté míry

¹⁰⁸ HLAVAČKA, Milan: *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792 - 1914*. Praha: KLP, 2002. s. 97.

¹⁰⁹ HLAVAČKA, Milan: *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792 - 1914*. Praha: KLP, 2002. s. 99.

¹¹⁰ HLAVAČKA, Milan: *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792 - 1914*. Praha: KLP, 2002. s. 98.

¹¹¹ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 -1914*. Praha: Argo, 1996. s. 168.

¹¹² KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 -1914*. Praha: Argo, 1996. s. 86 - 87.

realistickou".¹¹³ Podle Davida Václavíka však neexistují žádné důkazy o tom, že by se katolicismus českých obyvatel v pobělohorské době až do začátku 19. století kvalitativně lišil od katolicismu jiných národů.¹¹⁴

*"Jedním z nejvýznamnějších zlomů ve vytváření "českého" postoje k náboženství byla akceptace nacionálně-liberálních myšlenek společenského uspořádání. Tyto myšlenky se v mnoha evropských zemích začaly šířit v 1. polovině 19. století zejména díky hnutím souhrnně označovaným jako "Mladá Evropa". V mnoha zemích získávalo toto hnutí ostře protikatolický charakter související s významnou rolí, kterou při udržování nenáviděného společenského uspořádání sehrála katolická církev. Jeho cílem bylo odstranění absolutistických režimů a nahrazení stavovské společnosti společností občanskou, jejíž nedílnou součástí bude svoboda a rovnoprávnost všech vyznání a rovněž jasné oddělení státu od církve."*¹¹⁵ Vyvrcholením těchto hnutí byly revoluce v letech 1848 - 1849, jejich potlačení však opět znamenalo zavedení absolutistické vlády a ještě výraznější spojení státu s církví. Např. v srpnu 1855 byl mezi Rakouskem a Vatikánem uzavřen konkordát. Konkordát znamenal vítězství církve nad zájmy státní administrativy. Dle něho měla římskokatolická církev na území habsburské monarchie takřka naprostou autonomii, byla zde ukotvena soudní kompetence církevních orgánů, správa církevního fondu, právo církevní cenzury, svrchovanost církve v oblasti nižšího a částečně i středního katolického školství a obnovena pravomoc církve v oblasti manželského práva.¹¹⁶

Církev odmítala základní principy liberalismu (politickou rovnost, oddělení státu a církve apod.), národní hnutí, racionalismus i důraz na vědecké poznání světa. Tyto skutečnosti vedou k nutnosti negativního vymezování se vůči katolické církvi, která byla považována za překážku rozvoje moderní společnosti a moderního státu.¹¹⁷ V mnoha evropských státech došlo k vytlačování církve z veřejného a politického života, zejména ze školství a státní správy. Tento proces bývá označován jako kulturní boj (Kulturkampf). Na počátku 60. let došlo v českých zemích k definitivnímu zrovnoprávnění všech velkých nekatolických konfesí s katolicismem, ke zrušení

¹¹³ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 -1914*. Praha: Argo, 1996. s. 87.

¹¹⁴ VÁCLAVÍK, David: *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010. s. 57.

¹¹⁵ VÁCLAVÍK, David: *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010. s. 139.

¹¹⁶ EFMERTO VÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918. I. díl*. Praha: Libri, 2009. s. 175.

¹¹⁷ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 -1914*. Praha: Argo, 1996. s. 66.

konkordátu v roce 1870 a k sekularizaci školství (pomocí školských zákonů z let 1868 a 1874).¹¹⁸

1.4 Národnostní boj Čechů a Němců

Od raného středověku bylo české území obklopeno na severu, západě i na jihu jazykově německými administrativními celky. Po staletí tak byly české země obývány českým a německým obyvatelstvem. Po skončení třicetileté války, která potvrdila habsburskou nadvládu v českých zemích, se český úpadek prohluboval. Rakouský centralismus preferoval jako sjednocující prostředek státu německý jazyk, správní centrum říše Vídeň byla německá, Němci zastávali důležité pozice ve vládě, ve správě monarchie i v městském patriciátu. Poněmčovalo se nejen pohraničí, ale i vnitrozemská města, k čemuž přispívalo i německé školství.¹¹⁹ *"Čím více mizely v pobělohorském období projevy české středověké kultury a vzdělanosti, tím zřetelněji dostávaly české země navenek německý ráz. A to ne zásluhou německého obyvatelstva, ale především v důsledku státně administrativních zásahů osvícenského absolutismu a převažujícím vlivem německé vzdělanosti."*¹²⁰

Česká společnost pro "rozhodující kruhy" neexistovala. Německá publicistika přiřazovala Čechy k "exkluzivním, přežívajícím a neoprávněným národům". *"Jako všichni Slované stáli Češi v cestě civilizaci, jejich vlastní národní bytí bylo primitivní, jejich jazyk neschopen vyššího rozvoje, jejich mravy hrubé a nedůstojné. V zájmu pokroku jsou odsouzeni podlehnout západní, tj. německé kulturní a civilizační převaze. Jejich snahy jsou sice dobře míněným a ušlechtilým, ale přece jen "šílenstvím", protože boj proti germanizaci je v jejich případě bojem proti civilizaci."*¹²¹

Odpor proti germanizaci se na počátku 19. století postupně rozvinul v české národní hnutí, které bojovalo o rovnoprávnost českého jazyka a české kultury. Formovala se vlastenecká generace, v jejímž čele stál J. Jungmann. Nová česká inteligenci pod jeho vedením viděla národ jako důvod své existence a smysl své

¹¹⁸ KOŘÁLKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. s. 68 - 69.

¹¹⁹ RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha: Fajma, 1994. s. 19.

¹²⁰ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 156.

¹²¹ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 156 - 157.

práce.¹²² Češi začínají oddělovat svůj společenský a kulturní život od společenského života Němců.

Pod vlivem revolučních dění v Itálii, Francii a Německu se i v Čechách schylovalo k protestním hnutím. V březnu 1848 byl ustanoven Svatováclavský výbor, a ačkoli členy výboru byli i němečtí liberálové, "*z české iniciativy přirozeně vyplynul jeho převážně český ráz. Vůči této formě počestvování řada mluvčích německé liberální inteligence neměla zásadní námitky a pokládala ji za samozřejmý projev uvolnění společenského života.*"¹²³

Na druhé straně se však zformoval i proud, který české požadavky pokládal za "přepjaté" a odmítal je. Na počátku dubna 1848 vznikl Spolek Němců z Čech, Moravy a Slezska na obranu své národnosti. Němečtí liberálové zaslali ministru Pillersdorfovi list, ve kterém protestovali proti oddělení českých zemí od ostatních rakouských zemí, proti zkracování a opomíjení Němců v českých zemích a proti obsazování úřadů pouze příslušníky zemí. Kromě toho požadovali připojení českých zemí s německorakouskými zeměmi k Německu.

Dalším zlomem v českoněmeckých vztazích bylo odmítnutí Františka Palackého na zasedání Frankfurtského parlamentu. František Palacký sepsal v dubnu 1848 otevřený dopis ("*Psaní do Frankfurtu*"), ve kterém jménem českého národa odmítl začlenění Čech do budoucího sjednoceného Německa. Palacký zastával politiku austroslavismu, která vycházela z představy, že český národ by se měl vyvíjet v rámci habsburské monarchie přeměněné v konstituční federaci rovnoprávných národů.¹²⁴ Reakce na sebe nenechala dlouho čekat. Jednotlivá pohraniční města reagovala peticemi, ve kterých odmítla rovnoprávnost češtiny s němčinou a požadovala vypsání voleb do Frankfurtu. Češi naopak usilovali o jejich zmaření.¹²⁵ Na obou stranách dochází k rozsáhlým agitačním kampaním. Jako protiváhu k německému národnímu shromáždění František Palacký zorganizoval Slovanský sjezd v Praze. Sjezd však u

¹²² RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha: Fajma, 1994. s. 23.

¹²³ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. s. 32.

¹²⁴ RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha: Fajma, 1994. s. 31.

¹²⁵ RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha: Fajma, 1994. s. 31.

německého obyvatelstva vyvolal prudký odpor. Jednání sjezdu bylo 12. června 1848 přerušeno ozbrojeným povstáním v Praze.

Český nacionalismus postupoval ve věci svých zájmů sebevědomě a ofenzivně. Německé obyvatelstvo však obrozenecké hnutí pokládalo za omezení rovnosti svých vlastních šancí a svobody rozhodování. Znamenalo pro něj ztrátu privilegií, rostoucí českizaci a diskriminaci a vzrůstající ohrožování vlastní národní identity. Většina německého obyvatelstva se cítila být ohrožena a nucena v zájmu vlastní záchrany hledat těsnější spojení s Němci monarchie a s Německem jako celkem.¹²⁶

V období Bachova absolutismu opět dochází k přísné centralizaci. Zcela upadl kulturní a spolkový život, většina českých literátů byla pod policejním dohledem. Šedesátá léta však přinesla oživení veřejného života. Vznikaly nové spolky, v roce 1868 byl položen základní kámen Národního divadla, nový tiskový zákon umožnil rozšíření českého tisku. V roce 1861 začaly vycházet nejčtenější noviny *Národní listy*. Zvrat ale nastal po prohrané válce s Pruskem v roce 1866. O rok později dochází k dualistickému uspořádání Rakouska na Rakousko a Uhersko, s čímž však nesouhlasili čeští reprezentanti. Od jara 1868 začali Češi proti tomuto rozdělení protestovat při pořádání tzv. táborů lidu a požadovali uznání práv Koruny české.

V květnu 1870 se první "německý sjezd" ve Vídni postavil proti požadavkům české opozice. Vítězství Pruska nad Francií znamenalo nový impulz německému nacionalismu. V tisku se útočilo na všechna národní hnutí slovanských národů. Zvláště Češi ale byli viněni z toho, že oslabují velmocenské postavení Německa i Rakousko-Uherska. Německé nacionální spolky v Rakousku organizovaly "německé národní svátky radosti". V únoru 1871 se konal druhý německý sjezd, který opět požadoval sjednocení Německa a vyslovil nedůvěru Hohenwartově vládě, která byla nakloněna federativnímu uspořádání Rakouska.

Národnostní konflikt vyvrcholil po zavedení Badeniho jazykových nařízeních. Badeni v roce 1897 zrušil národnostní ohraničení a v českých zemích zavedl dvojjazyčnost. Němečtí nacionalisté v českém pohraničí pořádali protičeské

¹²⁶ <http://www.bruntal.net/2008040104-rok-1848-konec-bohemismu-v-cechach>

demonstrace s cílem vyhnat Čechy z pohraničí. Němečtí zaměstnavatelé Čechy propouštěli, německé obecní rady vypovídaly české rodiny z obcí.¹²⁷

Vztah Čechů a Němců přerostl v nepřátelství, které však bohužel ještě na dlouhou dobu nemá skončit.

1.5 Německé obyvatelstvo v Praze

Praha byla hlavním městem českého státu od svých počátků kolem roku 900. Přestože se v souvislosti s porážkou českých stavů císařskými vojsky roce 1620 politické vedení přesunulo do Vídně, zachovala si svoji pozici jako administrativní, soudní a církevní středisko Českého království. *"Záměrná germanizace správních úřadů, školství a katolické hierarchie, prováděná Habsburky v Čechách po třicetileté válce, vedla přirozeně k růstu velmi početné německy mluvící byrokratické a stavovské elity v Praze. Staletá funkce Prahy jako střediska obchodu přispěla před rokem 1861 k stálému růstu německy mluvící střední a vyšší vrstvy."*¹²⁸

1.5.1 Postavení Němců před rokem 1848

Počátky průmyslového rozvoje v Praze na konci 18. a na počátku 19. století přispěly k formování německy mluvící vyšší vrstvy. Ve 30. a 40. letech 19. století byla Praha typickým velkým administrativním a komerčním centrem v rakouských německo-českých hraničních zemích, německy mluvící obyvatelstvo se těšilo z politické, sociální a politické hegemonie nad místním slovanským obyvatelstvem.

Německy mluvící střední a vyšší vrstva v Praze vznikala díky působení germanizačních sil a v důsledku imigrace. Až do 60. let převážná část podnikatelů v textilu, cukrovarnictví a strojírenství v Praze patřila k německy mluvícím. Stejně tak aristokraté, státní úředníci, důstojníci, vysoký klérus, intelektuálové a bohatí obchodníci v Praze mluvili převážně německy. Němčinu preferovalo i židovské obyvatelstvo.

¹²⁷ RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha: Fajma, 1994. s. 56.

¹²⁸ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 24 - 25.

Naopak dělníci, chudší řemeslníci a drobní kramáři používali zejména češtinu.¹²⁹ Německy mluvící obyvatelstvo oddělovalo od česky mluvících sousedů v Praze společenské postavení a zaměstnání. Přes značné rozdíly v postavení a majetku však měla velká většina německy mluvících úzké kontakty s česky mluvícím obyvatelstvem. Naprostá většina německy mluvícího obyvatelstva, stejně jako mnozí česky mluvící před rokem 1848, neměla vědomí identity jako oddělená etnická nebo nacionální skupina. Německy mluvící Pražané se cítili být spjati s panovníkem a územím, ne s národem, pokládali se za obyvatele Čech a Rakouska, nikoli Němce. *"Pokud se někteří považovali za Němce, bylo to v kulturním, ne v politickém smyslu. Společnost byla v této době uspořádána podle stavů a neměla dost místa pro nacionální identifikaci; česko-německé jazykové a kulturní rozdíly z větší části vyplývaly z rozdílů ve společenském postavení."*¹³⁰

1.5.2 Počátek etnického rozdělení

Ve 30. a 40. letech 19. století se začíná formovat česká nacionalistická inteligence, která navrhuje úplnou rekonstrukci společnosti v českých zemích, aby byla zrušena společenská privilegia a aby Čechům bylo dovoleno účastnit se politického a ekonomického vedení bez toho, aby museli přijmout germanizaci.¹³¹

V tomto období české hnutí začalo měnit politické a kulturní ideály ve skutečnost. *"Čeští obroditelé pracovali mezi česky mluvícími rolníky, řemeslníky a kupci, aby rozvíjeli jejich vědomí přináležetosti k svébytnému českému národu a dědictví bohatých národních tradic. Jakmile se česká identita prosadila, začali mobilizovat své následovníky do společenských a kulturních organizací a rozvíjet český veřejný život."*¹³² Besedy, bály, umělecké a literární salony, čtenářské spolky umožňovaly Čechům vystupovat ve společenském životě jako část českého národa a oddělovat se tak od německy mluvící společnosti. Rozvoj české národní aktivity a přísliby jazykové

¹²⁹ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 23 - 24.

¹³⁰ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 27.

¹³¹ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 28.

¹³² COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 28.

rovnoprávnosti ve školství a úřadech vzbudily u Němců obavy a narušily počáteční svornost.¹³³

Během revolučního hnutí v roce 1848 začaly také pražské německy mluvící střední a vyšší vrstvy projevovat německou identitu. První organizované projevy německé aktivity uspíšilo pozvání frankfurtského parlamentu k diskusi o sjednocení Německa. Čeští členové Národního výboru odmítli svoji účast, nacionálně německy cítící členové na protest z výboru vystoupili a vytvořili Konstituční spolek. Vedle Konstitučního spolku založili němečtí studenti v Praze v listopadu 1848 "čtenářský a řečnický spolek" (*Lese- und Redehalle*) jako protiváhu českého Akademického čtenářského spolku. Revoluce 1848 pomohla vytvořit svébytnou německou identitu srovnatelnou s českou jak v Praze, tak v ostatních městech se smíšeným obyvatelstvem.¹³⁴

Absolutistický režim 50. let zavedl přísnou cenzuru tisku a odmítal svobodu spolčování ve snaze odpolitizovat obyvatelstvo a udusit veřejný život.¹³⁵ To ovlivnilo procesy etnické diferenciaci u pražských obyvatel. Čeští vůdci opět čelili germanizačnímu tlaku, v pražských obecných školách ustalo vyučování českého jazyka, všechny veřejné úřady vedly své záležitosti opět v němčině a k užívání německého jazyka se vrátilo i mnoho soukromých podniků.¹³⁶ Od poloviny 50. let se čeští nacionalisté opět pustili do budování české společnosti. V tomto období získal český nacionalismus silnou podporu mezi prosperujícími středními a velkými rolníky ve středních Čechách. Od poloviny 50. let vytvářeli čeští nacionalisté družstevní a vzdělávací spolky, které sloužily širším záměrům mobilizace lidové účasti na národním hnutí a vytváření českého společenského a politického života.¹³⁷

Ekonomická krize v roce 1857 způsobila v městech s německo-slovanským obyvatelstvem, jako byla Praha, rostoucí politickou a sociální polarizaci mezi německy mluvící elitou a slovanskými nižšími třídami. V roce 1859 se zhroutil neoabsolutistický

¹³³ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny Prahy II*. Praha: Paseka, 1998. s. 143.

¹³⁴ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 33.

¹³⁵ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 34.

¹³⁶ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 35.

¹³⁷ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 37.

režim a habsburské úřady byly nuceny umožnit rozkvět nových dobrovolných spolků pro ekonomické, vzdělávací a sociální účely.¹³⁸

Koncem 50. let učinili Rieger a jeho kolegové z Měšťanské besedy a Průmyslové jednoty centra pomalu rostoucí české měšťanské společnosti. Měšťanská beseda byla od svého založení až do roku 1882 oficiálně dvojjazyčná. Průmyslová jednota doplňovala společenské funkce Měšťanské besedy, kromě toho sloužila jako protiváha oficiálních obchodních a živnostenských komor, kterým dominovali německy mluvící občané.¹³⁹ Českým nacionalistům se také podařilo ovládnout skoro všechna pražská řemesla. Mimo obchodní a živnostenské komory se stále více prosazoval český veřejný život. Čeští nacionalisté ovládli řadu sociálních a profesních skupin, které byly do té doby dvojjazyčné. Převzali vedení Společnosti Českého muzea, Královské české společnosti nauk, Společenstva mistrů a Průmyslové jednoty.¹⁴⁰

V období mezi lety 1859 - 1861 se v Praze rychle rozštěpil český a německý veřejný život. V roce 1861 se konaly pražské obecní volby, ve kterých nečekaně a drtivě zvítězila česká strana pokroku a pražská městská samospráva byla převedena do českých rukou. Za jednoznačné převahy českých zástupců došlo v pražském městském zastupitelstvu k výrazným změnám. Čeština byla zrovnoprávněna s němčinou, byly zavedeny dvojjazyčné formuláře a protokoly byly vedeny střídavě podle jazyka přednesu. Od školního roku 1862 se čeština stala vyučovacím jazykem na všech městských obecních školách.¹⁴¹ Pro Němce bylo lepší oddělit své veřejné záležitosti od českých, aby obhájili německé zájmy na zemské a říšské úrovni.¹⁴²

Jedním z hlavních důsledků obecních voleb bylo, že v Praze nastal už od 60. let proces vzájemné národnostní divergence a separace mezi českým a německým obyvatelstvem. Německá menšina v Praze začala ztrácet dosavadní politickou a kulturní nadvládu.¹⁴³ V Praze se rychle rozštěpil český a německý veřejný život. Vývoj v politice, v zábavních spolcích a v různých profesních organizacích vedl v šedesátých

¹³⁸ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 37 - 38.

¹³⁹ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 38

¹⁴⁰ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 38.

¹⁴¹ KOLEKTIV AUTORŮ: *Dějiny Prahy II*. Praha: Paseka, 1998. s. 148.

¹⁴² COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 46.

¹⁴³ NOVOTNÝ, Jan: *Kasino a pražské německé elity do první světové války*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2001. s. 135 - 136.

letech k separaci Němců a Čechů v Praze, v oblastech sociálního života se však stále mísili. V 60. a 70. letech se samostatně vyvíjel oddělený český a německý školský systém základního a středoškolského vzdělávání (Češi však mohli navštěvovat německé školy a naopak).¹⁴⁴

Diferenciace pražského obyvatelstva do českých a německých skupin, rozdíl v etnické identitě a vzájemných společenských vztazích byl dlouhodobý proces, který trval po celá 60. a 70. léta.¹⁴⁵ Na konci 70. let Češi a Němci v hlavním městě prováděli téměř veškerou sociální, kulturní a politickou činnost v oddělených, etnicky výlučných korporacích. Rozdělení veřejného života na zvláštní českou a německou sféru po roce 1861 vytvořilo jasnou společenskou hranici mezi oběma skupinami.¹⁴⁶

1.6 Německý spolkový život

Spolu s rozdělením veřejného života na českou a německou část se rozdělil také spolkový život. Liberální měšťanská honorace ustavila a ovládla dobrovolné spolky, které vytvořily pro Němce spolkový život v Praze. Zatímco na konci bachovské éry Němci prakticky bez reakce sledovali, jak čeští nacionalisté ovládají dříve dvojjazyčné společnosti, po roce 1860 se začali bránit proti pronikání Čechů do svých pozic buď jejich vytlačováním z existujících skupin, nebo zakládáním svých vlastních, výlučně německých organizací.¹⁴⁷ Mnoho spolků se tak rozštěpilo po etnické stránce. Nejprve se česko-německá polarizace projevila v pěveckých spolcích a tělocvičných jednotách.

V roce 1859 Němci založili spolek, věnující se německému zpěvu, Kouzelná flétna. Spolek měl české i německé členy, postupně však počet českých členů stoupl natolik, že v roce 1861 většina německých členů odešla a založila nový spolek Flute. Podobně Němci vystoupili i ze spolku drobných obchodníků Merkur, který zahrnoval české i německé členy až do roku 1867. V roce 1867 však většina německých členů spolek opustila a založila novou skupinu Deutscher Kaufmännischer Verein.¹⁴⁸

¹⁴⁴ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 57.

¹⁴⁵ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 42.

¹⁴⁶ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 69 - 70.

¹⁴⁷ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 56.

¹⁴⁸ COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. s. 56 - 57.

Německé spolky, které se rozvinuly v 60. a 70. letech, fungovaly jako součást těsně integrované sítě. Hlavou celé skupiny se stalo německé Kasino, které mělo povzbudit národní sebevědomí Němců. Zástupci pražské německé inteligence, podnikatelských a dalších občanských složek Kasino založili v červnu roku 1862. Kasino ovládalo německý společenský a spolkový život nejen v Praze, ale i v dalších regionech. Členství bylo spojeno s určitou sociální exkluzivitou (finanční příspěvek, vzdělání, společenské postavení). Hlavní náplní spolku bylo "oživování družnosti a duchovní povzbuzování", později i "péče o zvelebování německého bytí".¹⁴⁹ Mezi členy Kasina patřili představitelé vrstev náležejících majetkem, velcí obchodníci, průmysloví podnikatelé, bankéři, úředníci, právníci, univerzitní profesoři, vyšší státní úředníci, lékaři.¹⁵⁰ Kasino podporovalo činnost pražských německých spolků - např. spolek pražských právníků, spisovatelско-umělecký spolek Konkordia (obdoba Umělecké besedy), Deutscher Männergesangverein (obdoba českého Hlaholu), německý spolek pro pražské městské záležitosti atd.¹⁵¹ Až do konce 80. let Kasino usměrňovalo činnost většiny ostatních německých spolků v Praze. V česko-německém vztahu se Kasino podílelo na vytvoření občanské bariéry, která se v Praze mezi oběma národy od 60. let 19. století prohlubovala.¹⁵²

Německý spolkový život se vyvíjel i v dalších městech se zastoupením německého obyvatelstva. Jako reakce na Ústřední matici českou (1880) byl v roce 1880 založen Německý školský spolek (Deutscher Schulverein), který sledoval obranu německého školství v českých zemích. Vznikaly i další spolky, např. Německý šumavský svaz (Deutscher Böhmerwaldbund), Svaz Němců (Bund der Deutschen), spolek Severní Marka (Nordmark) ve Slezsku. Oblíbené byly tělocvičné spolky.¹⁵³ Tělovýchovný systém v Německu založil Friedrich Ludvík Jahn (1778 - 1852) a Ernst Wilhelm Eiselen (1792 - 1846). Cílem tělesných cvičení byla zejména vlastenecká výchova směřující ke sjednocení a obraně německého národa. Spolu s růstem německého nacionalismu vznikly i turnérské slavnosti - Turnfesty. První turnfest se

¹⁴⁹ NOVOTNÝ, Jan: *Kasino a pražské německé elity do první světové války*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2001. s. 137.

¹⁵⁰ NOVOTNÝ, Jan: *Kasino a pražské německé elity do první světové války*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2001. s. 142.

¹⁵¹ NOVOTNÝ, Jan: *Kasino a pražské německé elity do první světové války*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2001. s. 144.

¹⁵² NOVOTNÝ, Jan: *Kasino a pražské německé elity do první světové války*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2001. s. 146.

¹⁵³ RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha: Fajma, 1994. s. 53.

uskutečnil v roce 1860 v Coburgu. Turnfesty urychlily i vznik vlastní všenněmecké turnérské organizace. V roce 1868 byl vytvořen Deutsches Turnerschaft jako bojová nacionální organizace. V německých státech vznikaly také první sportovní a turistické kluby - v roce 1862 šermířský klub v Hannoveru, 1868 Severoněmecký spolek Regatta, 1869 německý Alpenverein a další, vznikaly také první ženské tělovýchovné organizace, od roku 1856 vycházel také tělocvičný časopis Deutsche Turnzeitung.¹⁵⁴

Velké oblibě se těšily také hasičské spolky (Feuermannervereine), hospodářské, lesnické, zemědělské, vzdělávací, zábavné, umělecké (hudební, divadelní, pěvecké), vědecké, politické, pojišťovací atd.¹⁵⁵

V roce 1883 vznikla v Českých Budějovicích dělnická organizace, která vyznávala ideologii Všeněmců. Zanedlouho byly podobné spolky založeny také v Liberci, Jablonci, Hostinném, Vrchlabí, Děčíně, Mladých Bucích, Rumburku, Aši. V roce 1897 se tyto organizace spojily ve Svaz německých tovaryšských a dělnických sdružení v Rakousku.¹⁵⁶

¹⁵⁴ http://eamos.pf.jcu.cz/amos/kat_tv/modules/low/kurz_text.php?id_kap=14&kod_kurzu=kat_tv_9025

¹⁵⁵ http://www.slu.cz/slu/cz/projekty/webs/popularizace/poster/4-cyklus/0320_gawrecka.pdf

¹⁵⁶ RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha: Fajma, 1994. s. 54.

2 Kulturní a mediální prostředí

2.1 Česká žurnalistika a periodický tisk

Rokem 1848 začíná moderní éra českého tisku. Zrušení cenzury 15. března 1848 a svoboda tisku způsobily zásadní změny v české i německé žurnalistice. V souvislosti s historickým vývojem vzrostl zájem o politické události, ty se objevovaly dokonce i na stránkách nepolitických listů jako např. *Včela*, *Poutník* či *Časopis Musea*. Prozatímní tiskový zákon z 18. května 1848 přispěl k založení mnoha časopisů, které měly často velmi radikální ráz. V roce 1848 v Praze vycházelo 66 novin a časopisů, vzniklo několik humoristických časopisů (např. Havlíčkův *Šotek* vydávaný jako humoristická příloha *Národních novin*, *Hacafírek*, *Šarivari*, *Kukačka*, *Všudybyl*, *Trnky*). Tiskový patent ze 13. března 1849, který zavedl ustanovení o kaucích, však postupně znemožnil vycházení většiny listů. Spolu se zpřísněním poměrů po májovém spiknutí pak zanikly listy jako např. *Pražský posel*, *Občanské noviny*, *Noviny Slovanské lípy*, *Českoslov*, *Svornost*, *Sedlské noviny*, *Občan*, *Ranní list* aj.

V období Bachova absolutismu v Praze vycházely pouze dva české politické listy - vládní *Pražské noviny* a Kuhův *Pražský prostonárodní list*. Dařilo se naopak beletristickým a odborným časopisům. Mezi beletristickými tituly vyniká časopis *Lumír*, *Posel z Prahy*, *Jasoň*, *Obrazy života*, *Obecné listy naučné*, *Lada* či *Rodinná kronika*.¹⁵⁷

Moderní éra českého novinářství vzniká v roce 1860. Významně tomu napomohly legislativní a ústavní změny, které v Rakousku nastaly na počátku šedesátých let. Právě tiskový zákon ze 17. prosince 1862 se stal jedním z předpokladů pro rozvoj tisku. "*Hlavním jeho přínosem byla skutečnost, že proti dřívější administrativní libovůli vytvořil právní stav tím, že tisk vyjmul z pravomoci policejních úřadů, podřídil jej řádným soudům a dal mu tak větší právní jistotu.*"¹⁵⁸ Byl zrušen systém výstrah a policejních koncesí, nadále však bylo nutné skládat vysoké kauce,

¹⁵⁷ JANDA, Bohumil: *Československá vlastivěda. Díl VII. Písemnictví*. Praha: Sfinx, 1933. s. 432.

¹⁵⁸ BERÁNKOVÁ, Milena: *Dějiny československé žurnalistiky I. díl. Český periodický tisk do roku 1918*. Praha: Novinář, 1981. s. 148.

platit novinářský kolek a odevzdávat inzertní daň. I tato omezující pravidla však byla postupně rušena: 1868 byla zrušena suspenze listů, 1874 odstraněna inzertní daň, 1894 zrušena novinářská kauce, 1899 zrušen novinový kolek. Od roku 1869 byly zavedeny tiskové porotní soudy.¹⁵⁹

Od 60. do 80. let se rychle vytvářela tradice vydávání politických listů. *"Noviny a novinářství byly neodlučitelnou součástí utváření politického stranictví celého 19. století a v mnoha případech se stávaly redakce politických stran. Noviny tehdy byly zcela výlučným masovým sdělovacím prostředkem, a proto také mimořádně významným kulturním a politickým tvůrcem a odrazem veřejného mínění."*¹⁶⁰ Čeští liberálové o vlastní politický list usilovali již na přelomu let 1859 - 1860, všechny žádosti však byly odmítnuty s odůvodněním, že *"všechny impulsy vycházely podle informací úřadů z okruhu známé radikální české strany, jejímž hlavním mluvčím byl tlumočnick Palackého idejí F. L. Rieger"*.¹⁶¹ Rieger však v boji o politický list pokračoval a 18. června 1860 panovníkovi předložil obsáhlé memorandum, ve kterém žádal o povolení vydávání novin. Přestože již nebylo možné české veřejnosti odmítnat žádosti o politické noviny, Rieger se svojí žádostí neuspěl.

Jako první získal koncesi pro vydávání politického listu Alois Krása. V roce 1860 vzniká deník *Čas*, v jehož redakci působí někdejší radikální demokraté Vincenc Vávra Haštalský, Emanuel Vávra, Karel Sladkovský či spisovatelé Jan Neruda a Josef Barák. Protože však Alois Krása jako poslanec říšské rady obhajuje novou Schmerlingovu ústavu, většina redaktorů koncem roku 1861 list opouští a zakládají nový list s názvem *Hlas*, který spolu s *Národními listy* proti *Času* bojují.¹⁶²

Deník *Hlas* vystupuje proti centralistické politice Vídně, odsuzuje Schmerlingovu ústavu a volební řády do českého zemského sněmu. Politické přesvědčení redaktorů deníku *Hlas* se velmi podobalo politickému smýšlení *Národních listů*. Z toho důvodu 15. června 1865 dochází ke sloučení těchto dvou listů.

¹⁵⁹ BERÁNKOVÁ, Milena: *Dějiny československé žurnalistiky I. díl. Český periodický tisk do roku 1918.* Praha: Novinář, 1981. s. 148 - 149.

¹⁶⁰ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918.* Praha: Svoboda, 1982. s. 160.

¹⁶¹ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918.* Praha: Svoboda, 1982. s. 160.

Nejvýznamnějším listem byly *Národní listy*, které začaly vycházet v lednu 1861 pod vedením dr. Julia Grégra. Grégr se do vydávání novin pustil odvážně, s vydáním novin však neměl žádné zkušenosti. První ročníky proto nebyly z hlediska obsahu a výběru témat příliš zajímavé, organizačně schopný Grégr z nich však přesto vybudoval vlivný deník. Zatímco v roce 1861 byl jejich náklad 4275 kusů, v roce 1883 se vyšplhal na 9700 výtisků. Úspěch a oblibu listu zajistil díky spolupráci s předními osobnostmi kulturního života. Do listu přispívali např. Vítězslav Hálek, Jan Neruda, Bedřich Smetana, Svatopluk Čech, Ignát Hermann, Josef Anýž, Karel Sladkovský aj.¹⁶³

Národní listy začaly vycházet jako tiskový orgán strany národní. Velmi brzy se však uvnitř strany objevují dva směry - mladočeský a staročeský. Tyto dva směry se již od počátku 60. let novinářsky rozcházejí. *Národní listy* se staly právě listem mladočechů, reflektovaly názory čtenářů a více zohledňovaly jejich potřeby. Tisk mladočechů byl flexibilnější než staročeský.

Staročeská žurnalistika se zaměřila především na regionální tisk. K prvním lokálním časopisům patřil *Boleslavan* v Mladé Boleslavi (1860), *Hlas z Litomyšle* v Litomyšli (1860), *Jičínský obzor* v Jičíně (1860), *Orlice* v Hradci Králové (1861), *Šumavan* v Klatovech (1861), *Zvěst od Nežárky* v Jindřichově Hradci (1862).¹⁶⁴

Mezi další významné osobnosti české žurnalistiky patřil mediální podnikatel a politik Jan Stanislav Skrejšovský. Již od roku 1862 v Praze vydával německy psaný deník *Die Politik*, který měl vídeňské politické kruhy informovat o požadavcích české buržoazie a hájit zejména staročeskou politiku. Po sporu v národní straně se *Die Politik* stala hlavním tiskovým orgánem staročechů.¹⁶⁵ Skrejšovského český tisk však moc úspěšný nebyl. Staročeský deník *Národ* byl v roce 1866 zastaven, Skrejšovský vydává list *Národní pokrok*, od roku 1869 pod názvem *Pokrok* a od roku 1886 jako *Hlas národa*.

¹⁶² BERÁNKOVÁ, Milena: *Dějiny československé žurnalistiky I. díl. Český periodický tisk do roku 1918*. Praha: Novinář, 1981. s. 148.

¹⁶³ BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B.: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. s. 112

¹⁶⁴ BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B.: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. s. 115.

V souvislosti s rozmachem průmyslové revoluce a industrializací vznikají příhodné podmínky pro vznik dělnických hnutí. Spolu s tím se vyvíjí i dělnická žurnalistika. Nejprve vznikl tisk pro dělníky. Již v březnu 1848 František Cyril Kampelík vydával v Praze časopis *Hlásník*. Na tento pokus navázal v roce 1867 František Ladislav Chleborád, který v období 1867 - 1871 vydává čtrnáctideník *Dělník*. Kromě toho existovaly i časopisy, které neměly socialistické cíle, ale soustředily se také na dělnictvo. Proti Chleborádovi zde stáli mladočesky orientovaní novináři jako Jan Bavorský, František Šimáček, Karel Sabina, Emanuel Vávra nebo Josef Barák, kteří publikovali v časopisech *Oul*, *Český dělník* a v *Dělnických listech*.¹⁶⁶

Během druhé poloviny 19. století se český tisk stal prostředkem politické komunikace, který sloužil významným sociálním a politickým proudům. Kromě toho se stal nástrojem osvěty a vzdělávání nejširších vrstev, zdrojem informací z domova i ze světa a nakonec organizátorem českého veřejného života.¹⁶⁷

2.2 Německý tisk v Praze

I pro německý tisk je rok 1848 zlomový. Po krátké odmlce, která po roce 1848 následovala, dochází k rozmachu německo-českého tisku a zvyšování jeho kvality, čímž se začíná vyrovnávat tiskovému prostředí v jiných zemích.¹⁶⁸ Od 15. března 1848 vzrostl počet titulů z původních 79 na neuvěřitelných 388 listů. V Praze vycházelo 31 oboujazyčných titulů, vzniká mnoho německých časopisů. Podle zaměření a obsahu lze německé tituly rozdělit na listy politické, beletristické, odborné, náboženské, školské, hospodářské, živnostenské a národohospodářské a tituly různých spolků.

Ačkoli se v německém tisku objevují i pokusy o spřátelení obou národů, převažují tituly s radikálním názorem. Radikální Němci vydávali deník *Die Wage für Freiheit, Recht und Wahrheit*, v roce 1850 přejmenovaný na *Die Wage. Ein Blat für*

¹⁶⁵ BERÁNKOVÁ, Milena: *Dějiny československé žurnalistiky I. díl. Český periodický tisk do roku 1918*. Praha: Novinář, 1981. s. 162 - 163.

¹⁶⁶ BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B.: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. s. 119.

¹⁶⁷ BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B.: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. s. 121.

soziale Interessen, v březnu stejného roku však své vydávání ukončil. V roce 1849 vychází list *Concordia. Tagblatt für häusliches und öffentliches Leben*. Hustě psaný text ve dvou sloupcích se rozděloval na německý a český text. Dalším zajímavým titulem byl *Deutsche Zeitung aus Böhmen*, deník konstitučních spolků v Liberci. Byl vůbec prvním novinářským podnikem, který vznikl jako akciová společnost.¹⁶⁹

V roce 1848 přichází deník *Correspondenzblatt von und für Böhmen*, který třikrát týdně přináší politickou přílohu *Illustriertes Volksblatt für Böhmen*. Ojedinělým listem byl pak *Slavische Centralblätter*, který hájil české a slovanské zájmy.

Nadále vychází listy *Prager Zeitung*, *Bohemia*, *Constitutionelle allgemeine Zeitung von Böhmen*, *Panorama*, *Ost und West*.

Následující reakční období znamenalo ukončení řady politických titulů. V roce 1852 se *Bohemia* stává politickým listem, kromě ní ve stejném roce začíná politik a novinář David Kuh¹⁷⁰ vydávat deník *Der Tagesbote aus Böhmen*. Pod jeho vedením list vycházel až do jeho smrti v roce 1879.¹⁷¹ V roce 1853 vychází politické listy *Staatsbürgerzeitung*, *Das Vaterland* a *Prager Neuigkeitbureau*.

Počátkem roku 1854 začíná vycházet titul *Mercys Anzeiger*, jehož primární náplní byla inzerce - je pokládán za možná první inzertní list v Čechách vůbec. Jeho vydavatel Heinrich Mercy zavedl poplatek za doručení listu. Zavedení novinového kolku v roce 1858 donutilo vydavatele k rozdělení listu na dvě části - *Mercys Anzeiger* a nově vzniklý list *Prager Morgenpost*. Za *Mercys Anzeiger* musel vydavatel platit novinový kolek, zatímco *Prager Morgenpost* tomuto pravidlu nepodléhal. Zanedlouho však *Mercys Anzeiger* svoji činnost ukončil úplně a *Prager Morgenpost* se stal politickým listem.¹⁷²

¹⁶⁸ PRZEDAK, Aladar Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902. s. 181

¹⁶⁹ PRZEDAK, Aladar Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902. s. 182

¹⁷⁰ **David Kuh** (1819 - 1879), novinář, politik, zasedal v zemském a českém sněmu; po studiu na gymnáziu v Praze se věnoval žurnalistice, roku 1848 byl za své články dokonce vězněn, zakladatel a majitel německého listu *Tagesbote aus Böhmen*. Zemřel náhle v redakci svého listu. In: *Bohemia*, 27. 1. 1879, roč. 52, č. 26, s. 3.

¹⁷¹ PRZEDAK, Aladar Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902. s. 188

¹⁷² Tamtéž. s. 184.

V šedesátých letech vycházel list *Prager Fremdenblatt* (1862), později známý pod názvem *Express*, politicko - literární noviny *Praga* (1865), *Prager Illustrierte Zeitung* (1865). Dlouhodoběji vycházel list *Deutsche Volkszeitung*, který v roce 1867 založil dr. Pickert.

Dalším významným titulem byl list *Neue Freie Politik*. Začal vycházet roku 1872 ve vydavatelství L. B. Bondyho. V roce 1876 vychází první číslo listu *Prager Tagblatt*, jehož redaktorem se stal Julius Steinberg. Titul si získal české i německé publikum.

V roce 1848 bylo v Praze nedostatek beletristických titulů. Jejich počet začíná vzrůstat až od roku 1850, kdy Medausche Verlag vydává list *Prager Zeitschrift für österreichische Literatur*. List redigoval novinář David Kuh. Bohužel titul zanikl již po třech měsících. O rok později vznikl list *Der Hausfreund*. Zpočátku vycházel jednou, později třikrát do měsíce, roku 1852 však zaniká. V roce 1858 v Praze vznikly významné literární noviny *Oesterreichisches Morgenblatt. Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und Literatur*. V období 1858 - 1861 vycházel ilustrovaný humoristicko-satirický list *Rüberzahl*.

Německy psaný tisk zahrnoval i odborné tituly, které vycházely zejména pod hlavičkou odborných spolků. Již v roce 1850 zde začal profesor dr. Franz Haimerl vydávat čtvrtletník *Magazin für Rechts- und Staatswissenschaft*, o dva roky později se titul vydával ve Vídni. Významným titulem v oblasti odborného tisku byl *Prager Medicinische Monatschrift*. Začal vycházet jako měsíčník v roce 1852, od roku 1873 se změnil v *Arztliches Correspondenzblatt für Böhmen. Organ des Vereines der deutschen Arzte in Prag* a od roku 1896 jako *Prager medicinische Wochenschrift*.

Mezi další odborné tituly patřily *Archäologische Blätter. Zeitschrift für Alterthumstunde* (1852), *Mittheilungen des Architekten- und Ingenieurvereines in Böhmen* (1866 - 1870), německý polytechnický spolek vydával titul *Technische Blätter*. (1872), *Deutsche Hochschule* (1878/79), *Neue musikalische Zeitschrift* (1897).¹⁷³

¹⁷³ PRZEDAK, Aladar Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902. s. 191.

2.3 Mimopražský německý tisk

Před rokem 1848 vycházelo v německých regionálních městech velmi málo titulů. Lokální listy vycházely v Plzni, Žatci, Mostě, Karlových Varech či Chebu. V souvislosti se svobodou tisku, která přišla v březnu roku 1848, začaly narůstat i další tituly. Od května roku 1852 se pro vydávání periodických titulů musela platit kauce, což znamenalo i konec některých titulů. V roce 1857 omezovalo vydávání listu znovuzavedení novinového kolku, byla zavedena inzertní daň, která stoupla z původních 10 krejcarů v roce 1850 na 15 krejcarů v roce 1857. Malý přírůstek v rámci provinčních listů omezil.¹⁷⁴

Jedním z prvních měst, které mohlo vydávat svůj titul, bylo průmyslové město **Aš**. Již od roku 1852 zde vychází list *Ascher Wochenblatt*, který však v roce 1854 svoji činnost končí. O dvanáct let později v roce 1864 vychází dvakrát týdně *Wochenblatt für Asch und Umgebung*. Název titulu se během několika let měnil - v roce 1868 vychází pod názvem *Gemeindezeitung für Asch und Umgebung*, od roku 1871 nese název *Ascher Zeitung*, aby se v roce 1876 znovu vrátil k názvu *Gemeindezeitung für Asch und Umgebung* a v roce 1894 konečně se přejmenoval na *Ascher Zeitung*. List zastával ústavní práva a liberální tendence.¹⁷⁵

Město **Ústí nad Labem** mělo svůj list od roku 1857, kdy vzniká *Aussiger Anzeiger*. Zpočátku nedisponoval vlastní tiskárnou, proto byl tištěn v Těšíně. Později převzala tisk místní knihtiskárna Kraus. List vycházel až do roku 1902 dvakrát týdně a jednou za měsíc vycházela příloha. Od října roku 1902 vycházel list každý den pod názvem *Aussiger Tagblatt*. Titul zastával liberální a pokrokové tendence. Dalším místním listem, který vycházel jednou týdně, se v roce 1868 stal *Aussig-Karbisser Bezirksbote. Organ für Gemeinde und Bezirksinteressen*. Jak je patrné ze samotného názvu, list se zabýval zajímavostmi z obce a ústeckého okresu. V roce 1871 se z něho stává *Aussiger Wochenblatt*. Mezi další tituly patří *Elbezeitung*, který v roce 1873 vychází pod vedením F. Klutschaka. V roce 1886 vychází první číslo měsíčníku *Nodrböhmische Touristenzeitung*, od roku 1891 vychází pod názvem *Aus deutschen*

¹⁷⁴ PRZEDAK, Aladar Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902. s. 198.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 199.

Bergen. Illustrierte Monatschrift für Gebirgs-, Verschönerungs-, Kur- und Verkehrsvereine. Měsíčník přináší příběhy báje, básně a nářečí z této oblasti.¹⁷⁶

K nejstarším německým provinciálním titulům patří *Brüerer Zeitung*, list **Chomutova**. List vycházel již od roku 1847 pod názvem *Der Bote von der Eger und Biela*. Jeho vydavatelem byl Peter Ritter ze Schönfeldu, po jeho smrti v roce 1852 vydávání převzal jeho bratr Ferdinand. Horlivým spolupracovníkem se stal humorista Eduard Pokorný. V roce 1868 začala vycházet příloha listu *Saazer Handels- und Hopfenzeitung*, od roku 1872 do roku 1874 byl list orgánem chmelařského výboru v Žatci. V 80. letech se mění na *Brüerer Zeitung* s podtitulem *Deutschnationales Organ für das nordwestliche Böhmen*. Přílohy listu jsou *Romanbeilage*, *Für Mußestunden* a *Mitteilungen fürs Haus, Landwirtschaft und Gewerbe*.¹⁷⁷

V **Českých Budějovicích** jako v jediném českém městě vycházel konstituční list. Od dubna 1848 zde pod vedením redaktora E. F. Richtera vychází týdeník *Der Löwe*. V srpnu téhož roku se titul přejmenoval na *Der Bürgerfreund* a vycházel již dvakrát týdně. Na počátku roku 1849 vznikl nový list *Der konstitutionelle Staatsbürger*, od dubna s podtitulem *Wochenblatt für Kunst, Industrie, Handel, Volksbildung, Landwirtschaft und geselliges Leben* (Týdeník pro umění, průmysl, obchod, lidovou osvětu, zemědělství a společenský život). Mezi další významné tituly druhé poloviny 19. století patřily *Anzeiger aus dem südlichen Böhmen* (1873 - 1875), v roce 1888 *Budweiser Bote* - konzervativně laděný list pro jižní a západní Čechy, který vykazoval silné české tendence. Po jeho zániku v roce 1895 byl nahrazen křesťansko-sociálním listem *Volksblatt für Stadt und Land*. Ve stejném roce začíná německá lidová strana vydávat *Deutsche Volkswehr*, sociálně demokratická strana od roku 1897 vydává list *Böhmerwald-Bote*.¹⁷⁸

Také staré říšské město **Cheb** patřilo k oblastem, kde se místní listy vyskytovaly již před rokem 1848. Od roku 1847 zde vycházel *Egerer Anzeiger*, v roce 1868 přejmenovaný na *Egerer Zeitung. Politisches Wochen- und Amtsblatt des Egerer und*

¹⁷⁶ PRZEDAK, Aladar Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902. s. 201.

¹⁷⁷ Tamtéž. s. 204.

¹⁷⁸ PRZEDAK, Aladar Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902. s. 206.

Wildsteiner Bezirkes. V listu byly patrné německé tendence. Postupně byly zakládány listy *Der Bote aus dem Erzgebirge* (1872), *Die Quelle. Organ für geistige, kommunale, kurötische und volkswirtschaftliche Interessen* (1878), *Egerländer Zeitung* (1875 - 1884) a další.

I v **Litoměřicích** vycházel politický tisk relativně brzy. Již v říjnu 1848 je to např. *Der Beobachter an der Elbe. Wochenschrift für Gesetz, Politik und Geselliges Leben*. Od 1. listopadu téhož roku začíná vycházet další politický list *Der Vaterlandfreund*. Oba tituly však byly o rok později zastaveny. Stejně tak bylo v roce 1849 přerušeno vydávání listu *Der Wegweiser. Oesterreichische Dorfzeitung für Belehrung und politische Unterhaltung*, který svoji činnost zahájil 3. června 1848. V roce 1855 získal Karl Seidel, učitel italštiny na gymnázium, povolení na vydávání beletristického listu *Die Warte and der Elbe*. Během září nechal vytisknout osm čísel a horlivě sháněl jeho odběratele, začátkem října však zmizel spolu s penězi z předplatného z města.

V Litoměřicích měl velkou tiskárnu Karl Wilhelm Medau, v jeho vydavatelství od roku 1856 vycházel liberální list *Leitmeritzer Wochenblatt*. Titul vycházel až do roku 1900 dvakrát týdně, poté změnil název na *Teplitz-Durer Wochenblatt*. Od 1. července 1871 sdružení německých liberálů zakládá list *Die Leitmeritzer Zeitung*.¹⁷⁹

Velké obchodní a průmyslové město **Plzeň** mělo již v roce 1835 německé noviny *Pilsner Amts- und Anzeigblatt*. V roce 1854 zde začal dvakrát týdně vycházet *Der Pilsner Bote*. V letech 1858 - 1859 vycházel list *Pilsner Inteligenz- und Anzeigenblatt*, od roku 1862 vycházel *Böhmische Westbahn*, který se ještě téhož roku přejmenoval na pokrokový *Pilsener Zeitung*. V roce 1870 byl založen konzervativní list *Pilsener Reform. Zeitschrift für Politik und Wissenschaft*. List zastupoval české zájmy v německé řeči. Pod názvem *Echo aus Pilsen und Westböhmen. Organ für Production, Industrie, Gewerbe, Handel, Kunst und Literatur* existoval až do roku 1902. V roce 1900 vznikl *Pilsner Tagblatt*, který zastupoval německé tendence.¹⁸⁰

Počátkem roku 1848 vznikl v Liberci *Reichenberger Wochenberichte aus der Nähe und Ferne*, od 1. června změněn na *Reichenberger Anzeiger*, v roce 1851 na

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 216.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 219 - 220.

Reichenberger Wochenblatt für commerciale und locale Interessen, aby se v roce 1858 opět vrátil k původnímu názvu *Reichenberger Anzeiger*. Místní sociální demokraté zde založili list *Der Volksfreund* (1879 - 1880) a *Der Radicale* (1883). Od roku 1899 vychází dvakrát měsíčně *Arbeiterpresse*, který se ještě téhož roku mění na *Neue Arbeiterpresse*.

V Schönfeldově nakladatelství v **Žatci** vycházely noviny již od roku 1839, kdy se zde objevilo první číslo listu *Allgemeiner Anzeiger der Kreisstadt Saaz*. V novinách se objevovaly povídky, básně, šarády, hádanky, anekdoty, inzerci a krátké zprávy z města. Titul zanikl v roce 1843, od roku 1846 do roku 1853 ho ale následoval beletristický list *Saazer Anzeiger*. Mnoho titulů se zajímá o pěstování chmele, např. *Die Hopfenhalle. Wochenblatt für Hopfencultur und locala Interessen* (1859 - 1861), *Saazer Handels- und Hopfenzeitung* (1867 - 1870), *Saazer Hopfenzeitung und Localanzeiger* (1871), *Saazer Hopfen- und Brauerzeitung* (1884). V roce 1874 vyšlo první číslo *Saazer Zeitung*.¹⁸¹

Svůj německý list měla i **lázeňská města**. Ve Františkových Lázních vycházel od roku 1873 *Franzensbader Blätter*, který přinášel obecné informace o kulturním dění, divadle, lázních, hotelech. Oblíbené lázeňské město Mariánské Lázně mělo hned tři listy najednou - *Die Marienbader Revue*, *Wochenblatt für Marienbad und Umgebung* a *Der Grenzbote*. Místní list měly brzy i Karlovy Vary. Již v roce 1840 zde vycházel *Unterhaltungs- Auskunfts- und Anzeigeblatt von Carlsbad und den anderen Curorten Böhmens*. Vycházely i sezónní listy, např. *Karlsbader zwischenakt für Theater, Musik, gesellschaftliches Leben* (1867).¹⁸²

Německy psané tituly se objevovaly i v dalších českých městech, často však krátce po svém vzniku ukončily svoji činnost.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 224.

¹⁸² Tamtéž, s. 209 - 214.

3 Bohemia

3.1 Historie listu Bohemia

První číslo listu *Bohemia* vyšlo v lednu roku 1828. V tomto roce začaly německy psané noviny *Prager Zeitung* vydávat kulturní přílohu s názvem *Unterhaltungsblätter*. Okolnosti vzniku titulu nebyly jednoduché. Praha, stejně jako ostatní provinční města, toužila po listu, který měl akceptovat a reprezentovat jméno země, ve které vychází. Po vzoru titulů s názvy *Galicia* (Halič), *Silesia* (Slezsko), *Moravia* (Morava), *Croatia* (Chorvatsko) tedy nově vzniklý list dostal jméno *Bohemia*. Vznik nového listu byl spojen s riziky. Mnoho titulů, které vycházely v této době, často krátce po svém vzniku svoji činnost ukončilo. Příčinou byla buď netrpělivost vydavatele, nebo omezující cenzura, která v zemi stále platila.¹⁸³

List v prvních dvou letech vycházel každý čtvrtý den. Díky svému úspěchu a oblibě u čtenářů od roku 1830 vychází již třikrát týdně, v tomto roce také mění svůj název na *Bohemia – Unterhaltungsblätter für gebildete Stände*.¹⁸⁴ Od roku 1831 již vychází jako samostatný nezávislý list.

Do roku 1848 *Bohemia* vychází třikrát týdně a profiluje se výhradně jako beletristický list. V roce 1848 však přichází zlom. Od 1. dubna list vychází denně a v souvislosti s revolucí se postupně mění v list politický. S ohledem na své čtenáře je politické zpravodajství celkem umírněné. V roce 1852 však ukončil své vydávání další titul vydavatelství - *Correspondenzblatt für Böhmen*, který se soustředil výhradně na politickou situaci. *Bohemia* tedy definitivně přejímá funkci politického listu a stává se mluvčím německého hnutí v Čechách. Od 1. ledna 1860 do 1. července 1868 vychází i večerní vydání, nanovo je pak obnoveno od počátku roku 1901.

¹⁸³ PRZEDAK, Aladar Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902. s. 160 - 161.

¹⁸⁴ PRZEDAK, Aladar Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902. s. 122.

Od svého počátku vychází deník ve vydavatelství Gottlieb Haase Söhne¹⁸⁵. Prvním redaktorem a zároveň zakladatelem listu byl pan Andreas Haase, od roku 1836 vedl list jeho bratr Rudolph Haase, který v roce 1843 předal vedení Bernhardu Guttovi.¹⁸⁶ V roce 1872 se vydavatelství přejmenovalo na Aktiengesellschaft Bohemia a pod jeho vedením vycházel deník do roku 1877. Dalším vydavatelem se stal českoněmecký novinář Franz Klutschak. Od roku 1844 zde působí jako redaktor, v letech 1877 - 1881 přebírá funkci vydavatele.¹⁸⁷ Poté list přebírá Andreas Haase a setrval zde až do roku 1919. V letech 1919 – 1920 *Bohemia* vycházela pod hlavičkou vydavatele Alfreda Korna. Posledním vydavatelstvím se pak stalo Verlag Deutsche Zeitung-Aktien Gesselschaft, kde *Bohemia* zůstala až do svého zániku v roce 1938.

Po smrti Franze Klutschaka v roce 1886 se šéfredaktorem listu stává Josef Walter. Josef Walter do redakce vstoupil již v roce 1848 a v 80. letech vedl list spolu s Klutschakem. Pod jejich společným vedením se *Bohemia* stala svěžím, nezávislým listem.¹⁸⁸ Josef Walter zemřel v roce 1888, jeho místo převzal básník a humorista Josef Willomitzer¹⁸⁹, dlouholetý přispěvatel listu. Spolu s Walterem řídil list již na konci 70. let. Po jeho smrti v roce 1900 se redaktory stávají Josef Stern a Hermann Ratz a Dr. Richard Schubert. Mezi poslední redaktory patřil i Dr. Alfred Klaar¹⁹⁰, který v listu působil jako divadelní recenzent.¹⁹¹

Literární i zpravodajská úroveň listu byla vynikající. *Bohemia* si zakládala na odborných znalostech a literární vyspělosti svých přispěvatelů. Redakce listu je od počátku spjata s předními osobnostmi. Významným přispěvatelem byl profesor Anton Müller, divadelní a hudební kritik a hudební recenzent listu *Prager Zeitung*. Od roku 1828 spravoval rubriku o divadle, umění a literatuře, psal referáty o hudbě a hercích.

¹⁸⁵ **Gottlieb Haase** – knihtiskař a knihkupec, původem Němec, v roce 1795 se usadil v Praze, od roku 1798 vlastní tiskárnu. Spolu se svými syny Andreasem, Ludwigem, Gottliebem a Rudolfem zakládá v roce 1831 nakladatelství Gottlieb Haase Söhne. In: http://de.wikipedia.org/wiki/Gottlieb_Haase.

¹⁸⁶ *Bohemia* 1. 1. 1853, r. 26, č. 1, s. 1.

¹⁸⁷ KÜRSCHNER, Joseph: *Handbuch der Presse*. Berlin: Hermann Hillger Verlag, 1902. s. 174.

¹⁸⁸ *Bohemia*, 1. 1. 1902, r. 75, č. 1, příloha, s. 3.

¹⁸⁹ **Josef Willomitzer** (1849 - 1900) - německý spisovatel, publicista a básník, byl šéfredaktorem listu *Bohemia* a členem spolku pražských německých spisovatelů a umělců Concordia. In: <http://bnsen.webnode.cz/news/joseph-willomitzer/>.

¹⁹⁰ **Alfred Klaar** (1848 - 1927) - literární historik, spisovatel, novinář; v letech 1868 - 1872 redaktorem *Tagesboten aus Böhmen*, od roku 1873 jako divadelní kritik v *Bohemia*, od roku 1885 docentem literatury v Praze In: http://de.wikipedia.org/wiki/Alfred_Klaar.

¹⁹¹ PRZEDAK, Alador Guido: *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg, 1902. s. 162 - 163.

Mezi další přispěvatele v raném období listu patřil i Johanna Ritter von Rittersberg, který se věnoval literární, historické a vojenské práci.¹⁹² Později se v listu objevují i příspěvky spisovatele a novináře Egona Erwina Kische¹⁹³ nebo Johannese Urzidila¹⁹⁴. V roce 1835 začal do listu přispívat publicista Ignaz Kuranda.

Do kulturních rubrik později psal spisovatel Julius Gundling¹⁹⁵ či Seligman Heller¹⁹⁶, který v redakci působil od roku 1867 do roku 1873. Informace z prostředí hudby přinášel hudební historik a skladatel August Wilhelm Ambros¹⁹⁷ či hudební kritik F. B. Ulm, který do listu přispíval více než 30 let. Jeho první kritika vyšla v roce 1849 a kulturní rubriku poté vedl až do své smrti.¹⁹⁸ V 80. letech se na uměleckých a divadelních kritikách podílel historik pražského divadla Oskar Teuber¹⁹⁹. V listu zveřejňoval své humoristické skici z vojenského mládí, v roce 1881 je vydal v knižní podobě. V letech 1877 - 1879 v *Bohemii* zveřejnil 71 článků o historii pražského divadla. Mezi redaktory listu patřili také Ferdinand Ehler, Gustav Werner, Otto Hammerschlag, Alois Melser, Emil Faktor, Dr. Friedrich Adler, Dr. Richard Batka, Ernst Weinert, August Ströbel, Karl Hitschmann, Hermann Pollak, Leopold Reinisch.²⁰⁰

S listem jsou do jisté míry spojeny *Prager Zeitung*, které začaly vycházet již v roce 1814. Do listu přispívali významné osobnosti doby, které se později staly přispěvateli *Bohemie*. V letech 1814 - 1816 psal Karl Maria von Weber, tehdejší operní ředitel stavovského divadla, rubriku *Dramatisch-musikalische Notizen*, kde hodnotil provedení oper. B. F. Bischoff měl na starost rubriku o divadle, o dramatu psal Gerle,

¹⁹² *Bohemia* 1. 1. 1853, r. 26, č. 1, s. 1.

¹⁹³ **Egon Erwin Kisch** (1885 – 1948) – německy píšící novinář a spisovatel židovského původu žijící v Praze, pracoval pro německé časopisy, označován také jako „zuvřivý reportér“.

¹⁹⁴ **Johannes Urzidil** (1896 – 1970) – pražský, německy píšící spisovatel, básník, esejista, historik umění. V přílohách deníku *Deutsche Zeitung Bohemia* prezentoval své básně.

¹⁹⁵ **Julius Gundling** (1828 - 1890) - český spisovatel, novinář, vystupoval také pod pseudonymem Julius Herbert, přispíval do novin *Prager Morgenpost*, *Prager Tagblatts*, *Augsburger Allgemeine Zeitung*. In: http://de.wikipedia.org/wiki/Julius_Gundling.

¹⁹⁶ **Seligman Heller** (1831 - 1890) - rakouský básník a spisovatel; v roce 1873 odchází z redakce *Bohemii* a v listu *Deutsche Zeitung* působí jako divadelní kritik. In: http://en.wikipedia.org/wiki/Seligmann_Heller.

¹⁹⁷ August Wilhelm Ambros (1816 - 1876) - hudební historik, teoretik, kritik a skladatel;

¹⁹⁸ http://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&action=record_detail&id=5720.

¹⁹⁹ **Oskar Teuber** (1852 - 1901) - novinář, spisovatel, divadelní kritik; autor úvodníků, fejetonů, umělecký a vojenský redaktor v listu *Fremden-Blatt*. Jeho významným dílem se stala třídílná práce *Geschichte des Prager Theaters*. In: <http://encyklopedie.idu.cz/cs/teuber-oskar-karl>.

²⁰⁰ KÜRSCHNER, Joseph: *Handbuch der Presse*. Berlin: Hermann Hillger Verlag, 1902. s. 174.

redaktor listu. Velký význam měl pro noviny profesor Anton Müller, který zde působil jako divadelní a hudební recenzent. Müller do listu přispíval svými referáty do konce roku 1827. Od 1. ledna 1828 *Prager Zeitung* zavádí přílohu s názvem *Unterhaltungsblätter*, která se později oddělí a stane se samostatným listem s názvem *Bohemia*.

3.2 Formální podoba listu

Bohemia od počátku vycházela ve formátu 37 x 26 cm v nákladu 14 500 výtisků.²⁰¹ V letech 1828 a 1829 list pod názvem *Unterhaltungsblätter* vycházel dvakrát týdně. Od roku 1830 pod názvem *Bohemia oder Unterhaltungsblätter für gebildete Stände* vychází třikrát týdně. Od 1. července 1832 do konce roku 1845 se list jmenoval na *Bohemia ein Unterhaltungsblatt*. Pod názvem *Bohemia* list vychází od počátku roku 1846. Od počátku roku 1852 vychází denně.

Do roku 1848 má *Bohemia* v podstatě stejnou podobu - každé číslo má čtyři strany rozdělené na dva sloupce. Výrazná změna v podobě i struktuře listu přichází v roce 1848. Od 18. března začínají vycházet přílohy, nečíslovaná extra vydání, od 3. května číslovaná extra vydání. Přílohy mají nejčastěji 2 - 4 strany. Od roku 1858 *Bohemia* zdvojnásobila počet stran hlavního vydání, nejčastěji má 8 stran. V jednotlivých letech se stále zvyšuje počet výtisků s přílohou, od roku 1862 má svoji přílohu téměř každé vydání.

V letech 1856 a 1857 stálo jedno vydání 3 krejcarů, v souvislosti se zavedením desítkové soustavy se cena od roku 1858 zvýšila na 10 krejcarů (ozna. 10 Nkr. - 10 nových krejcarů). Pokud si čtenáři zakoupili ranní vydání společně s večerním, zaplatili 12 krejcarů, samostatné večerní vydání stálo 4 krejcarů. Od 1. července 1866 se cena snížila na 6 krejcarů.

²⁰¹ KÜRSCHNER, Joseph: *Handbuch der Presse*. Berlin: Hermann Hillger Verlag, 1902. s. 174.

3.3 Struktura listu *Bohemia*

3.3.1 Rubriky do roku 1848

Od svého počátku se *Bohemia* téměř výlučně profilovala jako kulturní beletristický deník. Příspěvky kladly důraz na uvědomění, lásku k vlasti, domovu a kulturnímu dědictví. Objevovaly se zde zprávy ze světa divadla, literatury, zprávy ze společenského dění. Významnou součástí byly hudební a divadelní kritiky. *Bohemia* tedy nejprve sloužila pro zábavu a uvolnění, proto také na počátku nesla název *Unterhaltungsblätter (Zábavné listy)*. List nepodléhal žádné politické straně.

Na první straně se nejčastěji objevoval román, povídka či vyprávění na pokračování. Následovala rubrika *Mosaik*. Jak je patrné již z názvu, rubrika nabízela informace rozmanitých obsahů. Našli bychom zde krátké zprávy o životě ve městě, představitelích města či monarchie, počasí, hospodářství, kuriozity aj.

Mezi pravidelné rubriky patřily zprávy o kulturním dění. Rubrika *Theater und geselliges Leben* přinášela zprávy o koncertech, operách, divadelních představeních, hudebních akademiích, hercích, zpěvácích a dalším společenském dění. Stejně tak Umělecké zprávy (*Kunstnachricht*) čtenáře informovaly o uměleckém dění. Později vzniká rubrika Umění a život v Čechách (*Kunst und Leben in Böhmen*), do které jsou zahrnuty *Theaterberichts, Lokalzeitung, Literarische Notiz, Berichte aus Böhmen*. V rubrice Geografické zvláštnosti v Čechách (*Geographische Seltsamkeiten in Böhmen*) čtenáři poznávají česká města a jejich významné památky. Naopak Pražské novinky a starožitnosti (*Prager Novitäten und Antiquitäten*) či Telegraf z Prahy (*Telegraph von Prag*) informují čtenáře výhradně o dění v hlavním městě.

Kromě toho se v listu objevují oslavné verše u příležitosti narození císaře, anekdoty, povídky, příběhy, báje, nekrology, najdeme zde i texty zabývající se historií. Postupem času snad již neexistoval obor, který by *Bohemia* nebyla schopna obsáhnout. Své místo v deníku později nachází inzerce, sportovní i módní rubrika, články zabývající se ekonomikou, průmyslem.

Od svého počátku *Bohemia* sloužila jako integrační prostředek pražských Němců. Ačkoli se zpočátku snaží plnit funkci jakéhosi spojovacího článku mezi německým a českým národem, neubrání se jisté formě nacionalismu. Postupným vyostřováním česko-německých vztahů je boj za německý národ, národní uvědomění a příslušnost stále zřetelnější.

3.3.2 Změny po roce 1848

I po roce 1848 se *Bohemia* snaží udržet postavení kulturního listu. Vzdání národního uvědomění, národní agitace a nespokojenost buržoazie spojené s revolučním rokem 1848 však významně ovlivňují zaměření listu. *Bohemia* vstoupila do politického boje a postupně se politické zpravodajství stává její hlavní náplní. Objevují se zde světové i domácí události nejvyšší důležitosti, články komentují politické a sociální oblasti, najdeme zde i články a komentáře ze zahraničního tisku. Politickému zpravodajství je postupně vyčleněn stále větší prostor a kulturní rubriky se přesouvají spíše do přílohy listu.

Od roku 1852 se zprávy ze světa soustředí v rubrice *Politische Tageschronik*. Zde jsou komentovány nejdůležitější události z evropských zemí, nejčastěji z Německa, Francie, Maďarska, Itálie, Velké Británie, Dánska, Švédska, Černé Hory, ale i z jiných kontinentů - Ameriky, Afriky či Asie.

V této době sice ještě první strana patří tradičnímu románu na pokračování, hned potom však následuje politické zpravodajství. Od roku 1853 se rubrika *Politische Tageschronik* začíná nepravidelně objevovat i na titulní straně. Od 60. let se však politickému zpravodajství list věnuje prakticky výlučně od první strany.

Mezi pravidelné rubriky listu patří *Telegramme der Bohemia*. Zde najdeme krátké telegrafní zprávy z evropských měst, často je to vůbec první rubrika na titulní straně. Další stálou rubrikou je *Mosaik*. V souvislosti s růstem obchodu a ekonomiky *Bohemia* zařadila rubriku s názvem *Chronik des Geld- und Geschäftsverkehrs*, která shrnuje informace o obchodních domech, firmách, bankách, ekonomice, trhu, kapitálu apod. v českých i zahraničních městech. Rubrika *Volkswirtschaftliches* popisuje stav

fondů, bank, informuje o železniční dopravě apod. V rubrice *Local- und Provinzialchronik* najdeme zprávy z Prahy a dalších měst.

Větší pozornost je věnována inzerci (*Kleiner Anzeiger der Bohemia*). Nejprve je jí vyhrazena pouze poslední strana, postupně listů se soukromou inzercí přibývá a není výjimkou, že často zaujímá téměř celé vydání či se stává náplní přílohy nebo večerního vydání. Předmětem inzerce jsou nejčastěji nabídky k ubytování či podnájmu, pozvánky na kulturní akce (koncerty, divadelní představení, výstavy), služby, objevují se zde i nabídky práce, pozvánky na konkurzy a další oznámení. Kromě inzerce na poslední straně najdeme statistiky a další praktické informace, např. předpovědi počasí (*Meteorologische*), seznam zemřelých (*Verstorbene in Prag*), vlaková spojení (*Eisenbahnzüge*) či krátký přehled zpráv - *Aus dem Amtsblatte der "Prager Zeitung"*.

Kromě pravidelných rubrik se objevují i politické úvodní články, které se vztahují k aktuální politické situaci. Mezi takové články patří např. válečné konflikty (např. v roce 1864 se na stránkách listu objevují podrobnosti o válečném konfliktu proti Dánsku - *Schleswig-holsteinsche frage*, válce Ruska proti Turecku apod.). Najdeme zde zprávy z českého, německého či maďarského sněmu (*Der Böhmisches Landtag*, *Ungarischer Landtag*), národnostní problematika (*Die Nationalitäten am Lande*), zprávy z Vídně (*Aus Wien, Briefe aus Wien*), z říšského sněmu (*Auf dem Reichsrath*), zprávy z valné hromady spolků (*Generalversammlung*), zprávy o průběhu soudních jednání (*Gerichtsverhandlung*), zprávy týkající se výsledků voleb (*Gemeindewahlen*) atd. Další rubrikou je *Vereinsnachrichten*, ve které je shrnuta činnost spolků, informace o jejich členech, působení, výročních schůzích apod. Za všechny spolky jmenujme např. spolek Concordia, Gewerbeverein, Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Technisch - wissenschaftlicher Verein apod.

Ačkoli politické a ekonomické zpravodajství postupně zaplňuje téměř celé vydání, neopomíjí se ani kulturní zpravodajství. V rubrice *Theater* čtenáři najdou informace o operách, operetách, divadelních představeních, kulturních programech českého i německého divadla. Další kulturní rubriky se věnují literatuře či hudbě (*Literatur, Musik*) a zde se dočteme o nových dílech, koncertech, akademiích atd. Stále se objevují romány či vyprávění na pokračování, básně. Kulturní zpravodajství je však většinou odsunuto do přílohy listu.

Spolu se vznikem nových rubrik se zvyšuje také počet stran listu. Zatímco zpočátku měla Bohemia pouze 4 strany, na konci 70. let bylo téměř každé číslo titulu o osmi stranách. Navíc ke každému číslu zpravidla vycházela i příloha, která měla 4 - 8 stran. Pokud některé vydání nemělo svoji přílohu, zvyšoval se počet stran příslušného vydání (12 - 16 stran). Každá strana se dále dělí na tři sloupce hustého textu.

4 Analýza venkovského zpravodajství

4.1 Stanovené hypotézy

Cílem výzkumu bylo zjistit, jak se ve sledovaném období kvantitativně proměňovalo venkovské zpravodajství listu *Bohemia*. Na jeho počátku byly na základě společenské situace a vývoje v tiskovém odvětví stanoveny hypotézy, které má výzkum potvrdit, či vyvrátit.

Základní hypotéza výzkumu vyplývá z předpokladu, že ve druhé polovině 19. století se postupně mění podmínky pro komunitní a veřejný život pražských Němců a Němců v lokálních sídlech, především v pohraničních oblastech. Pražští Němci tvoří uzavřenou komunitu, sudetští Němci své zájmy upírají více na zahraniční německé země a daleko víc se soustředí na myšlenku spojení s německými zeměmi. Analýza venkovského zpravodajství listu od jeho počátku do roku 1855 ukázala postupné zvyšování četnosti zpráv (kvantitativní část) a zároveň proměnu venkovského zpravodajství (kvalitativní část).

Druhá polovina 19. století přináší nové okolnosti, které venkovské zpravodajství *Bohemia* ovlivňují. Kromě již zmíněného rozdílného života pražských a sudetských Němců mají na venkovské zpravodajství vliv také tiskové poměry. Nový tiskový zákon a s ním spojené uvolnění na tiskovém trhu umožnilo vznik velkého počtu nových titulů i mimo Prahu. Korespondenti a přispěvatelé, kteří do *Bohemia* zprávy dodávali, mají možnost přispívat do místních listů. *Bohemia* se navíc díky změnám v redakci stále více profiluje jako výhradně politický list, díky agenturnímu zpravodajství se věnuje i zahraničním událostem. Lze se tedy domnívat, že zpravodajství z mimopražských měst začíná ztrácet na významu a postupně se snižuje počet takových příspěvků. Předpokládáme, že tento trend je postupně možné sledovat od počátku 70. let 19. století.

4.2 Výzkumná metoda

V souvislosti s hypotézami je nutné vybrat vhodnou výzkumnou metodu. V první fázi výzkumu je nezbytné vyhledat a kvantifikovat všechny zprávy z příslušné rubriky, abychom mohli dokázat jejich postupné snižování. Pro tuto část jsem tedy zvolila kvantitativní analýzu. Druhá část výzkumu má však ukázat obsahové zaměření mimopražských zpráv. Analýza je tedy propojením kvantitativní a kvalitativní obsahové analýzy.

Kvantitativní analýza je vysoce strukturovaným a selektivním procesem. Mezi přednosti této metody patří kromě strukturovanosti vysoký stupeň ověřitelnosti, objektivita, možnost zpracovat velké množství textu a výsledky v číselných hodnotách přehledně znázornit v tabulkách či grafech.²⁰²

Kvalitativním výzkumem naproti tomu rozumíme jakýkoli výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur či jiných způsobů kvantifikace. Při takovém výzkumu je třeba, aby výzkumník dokázal odstoupit a kriticky analyzovat situaci a vyhnout se zkreslení.²⁰³

Oba tyto přístupy lze ve výzkumu kombinovat. *"Kvalitativní údaje se mohou použít pro ilustraci nebo vyjasnění kvantitativně odvozených závěrů; nebo můžeme kvantifikovat výsledky demografického průzkumu. Můžeme také použít jakési kvantitativní údaje k částečnému ověření svých závěrů získaných kvalitativní analýzou."*²⁰⁴

²⁰² SCHERER, Helmut: *Úvod do metody obsahové analýzy*. In: *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha: Karolinum, 2004. s. 29 - 31.

²⁰³ STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J.: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999. s. 10.

²⁰⁴ STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J.: *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999. s.

4.3 Výběrový soubor

Na počátku je nutné vymezit výběrový soubor šetření. Tím rozumíme výběr jednotek, které pro analýzu přicházejí v úvahu. Je nutné vymezit média a následně obsahy, s kterými budeme pracovat.²⁰⁵

Do kvantitativní části výzkumu byly zahrnuty zprávy z listu *Bohemia*, které vycházely v daném časovém období v rubrice s názvem *Local- und Provinzialchronik*. Počátek sledovaného období byl v návaznosti na předchozí výzkum staven na rok 1856. Konec sledovaného období nebyl na počátku výzkumu upřesněn. Dle počátečních hypotéz bylo nutné četnost zpráv sledovat nejméně do 70. let 19. století. V konečné fázi byly do analýzy zahrnuty zprávy od 1. 1. 1856 (ročník 29) do 31. 12. 1876 (ročník 49), tedy 20 let vydávání titulu.

Vzhledem k velkému množství zpráv v daném rozpětí byly v kvalitativní části analýzy sledovány pouze dva ročníky, a to ročníky 30 a 40 (tj. rok 1857 a 1867), přičemž v roce 1857 vyšlo 309 výtisků, v roce 1867 vyšlo 311 výtisků. Tyto dva ročníky mají nastínit obsahové zaměření zpráv z měst mimo Prahu a jejich eventuální proměnu v desetiletém odstupe. V roce 1867 lze navíc v souvislosti s rakousko-uherským vyrovnáním očekávat větší výskyt zpráv s politickou tematikou.

Předchozí kvantitativní část ukázala, že v roce 1857 bylo celkem 857 mimopražských zpráv, v roce 1867 je zaznamenán nejvyšší počet zpráv, a to 1242. Pro kvalitativní výzkum je vzorek stále velmi široký, proto jsem se rozhodla zredukovat zprávy ze všech měst pouze na tato vybraná města: *Aussig, Böhmisch Leipa, Budweis, Eger, Franzensbad, Karlsbad, Könniggrass, Leitmeritz, Marienbad, Pilsen, Reichenberg, Saaz, Teplitz a Tetschen*. Vybraná města jsou centry společenského, kulturního i hospodářského života a v rubrice *Local- und Provinzial Chronik* se zprávy z těchto měst vyskytují nejčastěji.

V rubrice *Local- und Provinzialchronik* se objevují zprávy z pražských i mimopražských měst. Zprávy z Prahy a okolí jsou označeny pouze značkou přispěvatele

²⁰⁵ SCHERER, Helmut: *Úvod do metody obsahové analýzy*. In: *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha: Karolinum, 2004. s. 35.

a "nadpisem" - např.: *-l-(Selbstmord und Selbstmordversuch)*. Zprávy z mimopražských měst jsou navíc označeny názvem města, např.: Δ *Budweis (Brand)*. Právě takto označené zprávy pak byly do analýzy zahrnuty.

Protože v uvedeném časovém rozpětí nebylo kvůli velkému množství materiálu možné kvalitativně posoudit všechny zprávy, bylo nutné výběrový vzorek pro kvalitativní část zúžit. Pro představu o obsahu zpráv z mimopražských měst jsem analyzovala dva ročníky s odstupem deseti let - ročník 30 (rok 1857) a 40 (rok 1867).

4.4 Operacionalizace, kategorizace

První fáze spočívala ve vyhledávání a zaznamenávání počtu zpráv v příslušné rubrice všech čísel jednotlivých let. Příspěvek z jednoho města v příslušném čísle často informuje o více událostech (např. korespondent ve svém příspěvku popisuje průběh oslav císařových narozenin, zmíní se o stavu úrody či nepřízni počasí apod.).

Kódovací jednotkou je jedna zpráva (článek, příspěvek), tj. graficky ohraničený text. Na začátku takové zprávy je název města, ze kterého příspěvek pochází, přitom je odlišen typem písma od navazujícího textu.

V kvalitativní části navíc následovalo rozčlenění zpráv dle jejich obsahu do příslušných kategorií. Vycházela jsem z kategorií, které jsem vytvořila již během analýzy venkovského zpravodajství pro svoji bakalářskou práci, případně doplnila o nová data.

Posledním krokem byla kvantifikace dat a jejich převedení do grafické podoby. Analýza rozčlenila zprávy do následujících osmnácti kategorií:

1) Lázně: kategorie zahrnuje všechny zprávy, které informují o lázeňském životě, léčivých pramenech, procedurách, dále zde najdeme zhodnocení lázeňské sezony, návštěvnost, informace o obyvatelích, lázeňských budovách, kolonádách, možnostech odpočinku a výletů

2) Spolky: kategorie informuje o činnosti, akcích, členech a historii těchto spolků - pěvecký, zemědělský, čtenářský, myslivecký, lesnický, rybářský, hudební, divadelní (ochotníci), spolek pro opuštěné děti, zámecká kapela, tělovýchovný ústav, pěvecký sbor, přírodovědecký spolek, spolek Slovanská Lípa, spolek pro českou řeč, spolek námořníků

3) Aristokracie: kategorie zahrnuje zprávy o členech a životě členů šlechtických rodů

4) Rituály: do kategorie patří zprávy, které popisují průběh oslav narozenin panovníka, různých akademií, karnevalů, bálů, dále sem patří pamětní dny, zlaté svatby, svatby, jarmarky, jubilea

5) Kultura: do kategorie řadíme zprávy o koncertech, divadlech, výstavách, hudebních či tanečních přestaveních a zábavách, operách a oslavách

6) Významné osobnosti města: v kategorii najdeme zmínky o významných obyvatelích města, je zde vzpomínán vysoký věk, či narozeniny, úmrtí, dále sem patří vzpomínky, vyznamenání a udělení čestného občanství

7) Návštěvy města významnými osobnostmi: kategorie informuje o návštěvách králů, císařů, významných osobností kulturního a společenského života

8) Průmysl: kategorie informuje o průmyslových oborech v českých zemích – hornictví, těžba, parní mlýn, železnice (stavby železnic, nádraží, plány na stavbu železnice, otevření nové trati, železniční rada), silnice, vápencový lom, pivovar, tkalcovna hedbáví, lnu, bavlny, továrny – řepný cukr, stříbrné a zlaté doly, cukrovary, projekty

9) Zemědělství: kategorie přináší zprávy o stavu plodin a obilí, o cenách obilí, úrodě, sklizni, prodeji obilí, hnilobě, vinařství (pěstování a sklizeň vinné révy), patří sem i zprávy o rolnickém nářadí

10) Církev: církevní stavby (nové stavby, restaurování,...), dále biřmování, křtiny, bohoslužby, posvěcení, vysvěcení, ostatní církevní slavnosti, zprávy o biskupech, kolegiích, návštěvách církevních hodnostářů (biskupů, arcibiskupů), přeložení farnosti, patří sem i oslavy církevních svátků – Vánoc, Velikonoc, slavnostní otevření kostela, zprávy o činnosti farnosti, sboru kanovníků, pastorální konferenci, duchovních spolků diecéze, chlapecký seminář

11) Kriminalita, nehody: do kategorie řadíme zprávy s kriminální tematikou – např. požáry, vraždy, sebevraždy, loupeže, přepadení, výtržnictví, nehody, úrazy, úmrtí, otrava, utonutí, exploze, srážka lodí, sesuv půdy, vydírání, týrání, stoupající kriminalita ve městě, falešné bankovky, dopadení pachatelů trestních činů

12) Počasí: kategorie přináší zprávy o počasí, eventuelně o škodách, které počasí způsobilo. Patří sem krupobití, vichřice, bouře, povodně, tání sněhu a ledu, zemětřesení, úder blesku, lavina, vánice, škody po bouřích, povodních, vichřicích, meteorologické jevy (ohnivá koule, fata morgana, duha), přívalové deště, stav hladin řek po povodních, sirné deště, srážky, meteorologická věž

13) Život ve městě: do kategorie řadíme následující témata - trhy, nemocnice, nemoci (cholera, tyfus), stavby budov, výlety do okolí, položení základního kamene nových budov ve městě, dobročinné akce – peněžní dary městu či institucím a ústavům, zkrášlování okolí, rozkvět města, rekonstrukce, kanalizace, ulice, čištění ulic, silnice, hony, dostihy, popravy, bída, zdražení, nedostatek vody, soudní řízení, způsob života, úmrtnost, městská stráž, finanční situace, obchody a instituce ve městě – spořitelna, banka, soudy, instituce, celní úřad, fondy (dobročinné, finanční), poštovní úřad, sčítání lidu, daně, městský úvěr

14) Politický život: tato kategorie přináší zprávy, které se týkají politického života v obci i celé zemi, najdeme zde zprávy o představitelích města (např. starostové, složení magistrátu, obecní správa, představitelé okresu, kraje), kongresu, občanských a studentských shromážděních (zejména po dobu revoluce), dále sem patří zprávy o návštěvách diplomatů, volbách do Říšského a Vídeňského sněmu a do Frankfurtského parlamentu, volebních statistikách, ústavě (např. oslavy přijetí ústavy), petice, protokoly

15) Armáda, revoluční nálady: v kategorii se objevují zprávy s vojenskou tematikou – např. vojenské jednotky (pochod jednotek, přehlídky, vojenská cvičení, příchod a odchod jednotek), veteráni, domobrana, zběhnutí vojáků, husarů, národní garda, váleční zajatci, padlí a ranění vojáci, povstání, revoluční nálady, občanská hnutí, bezpečnostní jednotky, narušení klidu, rozbroje, demonstrace, vojenská nemocnice

16) Nálezy (odhalení): zprávy přináší informace o nálezů starých či falešných mincí, ložiskách uhlí, železa, stříbra, patří sem historické a archeologické nálezy - staré fresky, hroby, zkameněliny, fosilie, základní kameny hradu, vynálezy (nové přístroje), plynové osvětlení (hořák), nové rostliny, jantar

17) Školství: zprávy o školách (reálná, měšťanská, rolnická, chlapecká, dívčí, gymnázia), učitelích, profesorech, výchovných a vzdělávacích institutech, objevují se i zprávy o školních festivalech, školním fondu, studentských nadacích a školních budovách, vysvědčení, konference učitelů, tzv. Schulschwester

18) Různé: obchodní komora, parníky – jízdní řády, přístav, první vyplutí, plavba lodí, lodní doprava apod., meteorit, chirurgické operace, opravy z minulých čísel (korektury), přírodní úkazy (např. polární záře apod.), jiné místní tituly, emigrace, nařízení (např. o honu, oprávnění apod.), inzerce (inzertní listy), loterie, starožitnosti, kolkovné

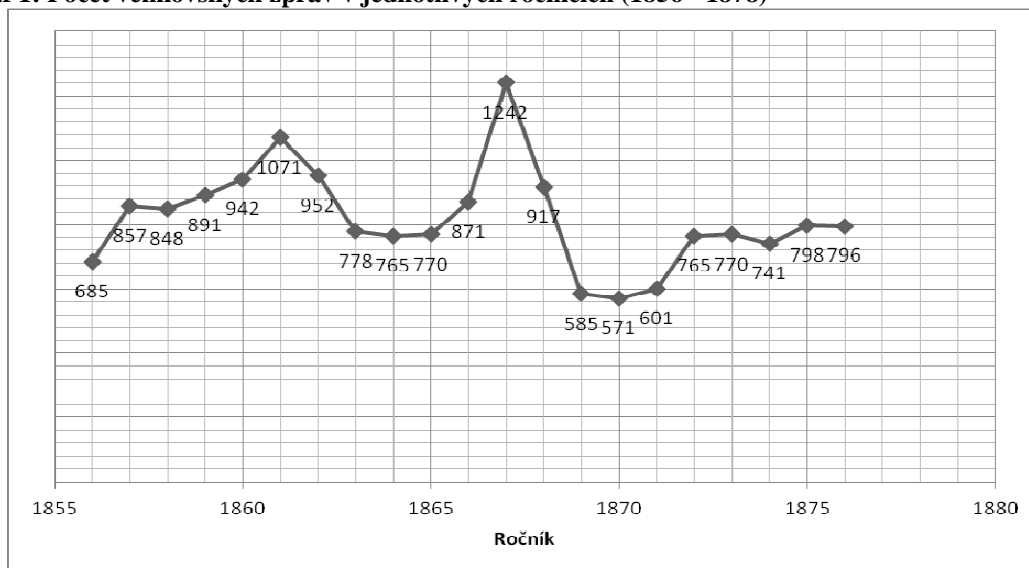
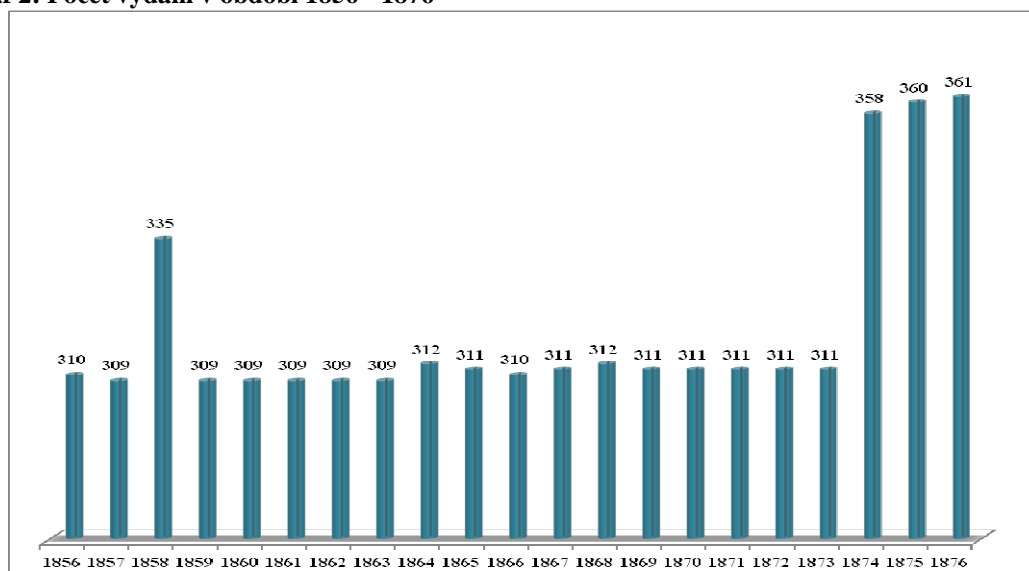
5 Shrnutí výzkumu, interpretace výsledků

Kvantitativní část výzkumu venkovského zpravodajství měla ukázat postupné oslabování až vymizení této rubriky v listu *Bohemia* a případné změny v jeho obsahu. Historické a společenské události od 60. let 19. století naznačovaly, že venkovské zpravodajství listu *Bohemia* se postupem času bude vytrácet. Výsledná analýza sice ukázala pokles těchto zpráv, křivka grafu však klesá jen nepatrně.

Jak je patrné z grafu níže, množství zpráv se zvyšuje do roku 1867, kdy dosahuje nejvyššího počtu (celkem 1242 zpráv z mimopražských měst). O rok později se počet venkovských zpráv opět snižuje. K největšímu poklesu dochází v roce 1870 (pouze 571 zpráv), poté dochází opět k mírnému zvýšení. Od roku 1872 lze říci, že křivka má již téměř konstantní charakter, počet zpráv do konce sledovaného období průměrně dosahuje okolo 770 zpráv.

Pro celkovou analýzu však musíme brát v úvahu i jiné okolnosti, které souvisí s celkovou proměnou ve struktuře listu. Od druhé poloviny 50. let vzrůstá počet stran v listu, od roku 1862 se častěji začínají objevovat přílohy, o rok později má svoji přílohu již téměř každé vydání. Pro srovnání - do roku 1852 titul obsahoval pouze 4 strany, příloha se objevovala jen zřídka. V závěru výzkumu má však *Bohemia* již většinou 8 i více stran a téměř každé vydání má svoji přílohu. Spolu s rozšířením počtu stran roste i množství rubrik, které *Bohemia* nabízí. Kromě toho roste i počet výtisků. Zatímco v roce 1856 vyšlo 310 výtisků, v roce 1876 se počet výtisků zvýšil na 361 (viz graf č. 2). Počet zpráv z mimopražských měst, soustředěných v rubrice *Lokal- und Provincialchronik*, klesá. Je tedy zřejmé, že proti jeho významu v první polovině 19. století nyní oslabuje a není mu již věnováno tolik pozornosti a prostoru.

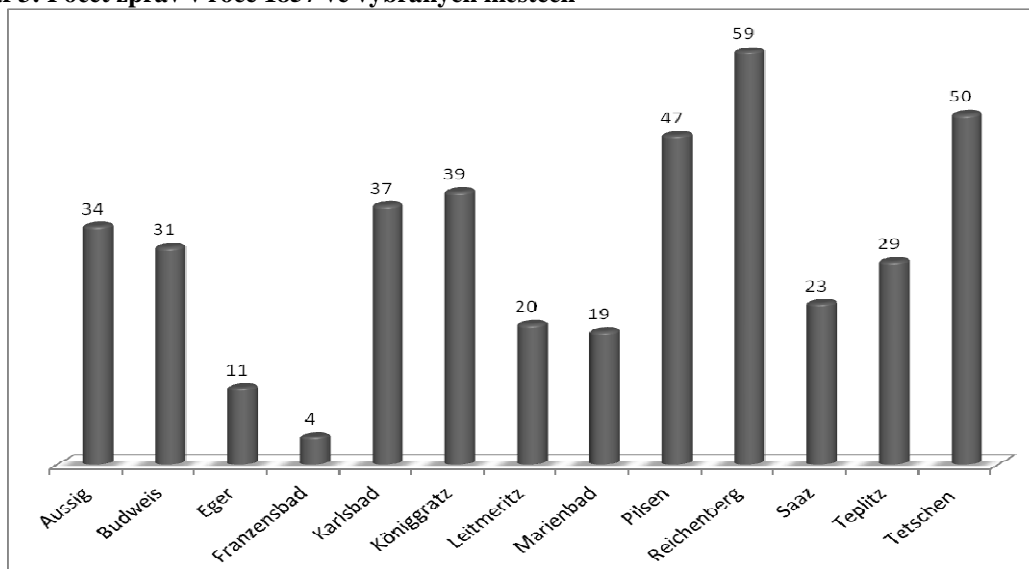
Z výsledků však nemůžeme říci, že došlo k úplné izolaci pražských Němců od Němců sudetských. Ačkoli pražští Němci tvořili uzavřenou skupinu, nepřestali se zajímat o dění v mimopražských městech. Daleko větší zájem však soustředí na zprávy z Vídně a Prahy.

Graf 1: Počet venkovských zpráv v jednotlivých ročnících (1856 - 1878)**Graf 2: Počet vydání v období 1856 - 1876**

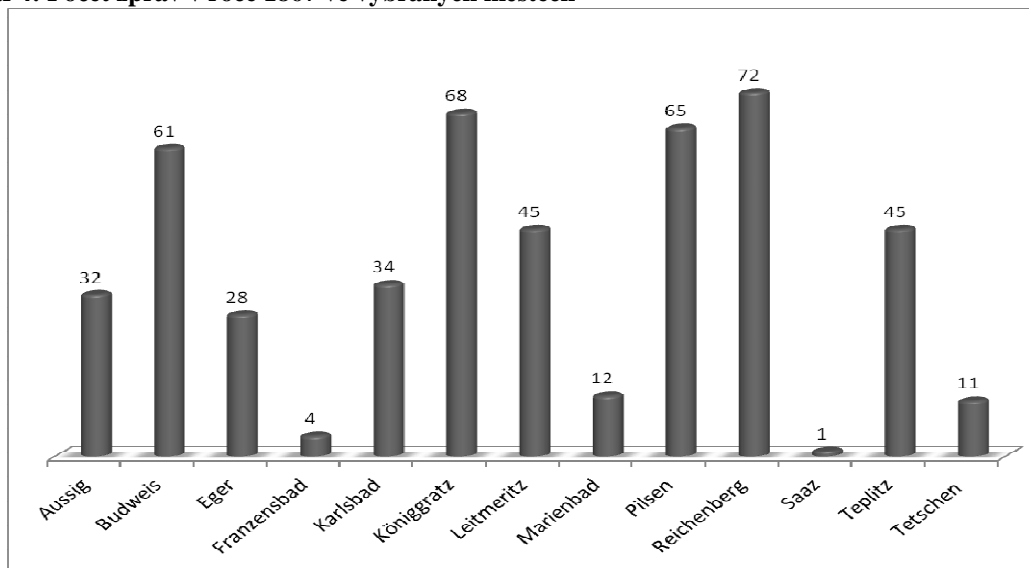
V rubrice Local- und Provinzialchronik se objevovaly zprávy z mnoha měst a osad. Nejčastěji se však objevovaly zprávy z měst, která patřila mezi významná střediska kultury, průmyslu a hospodářství, např. *Aussig* (Ústí nad Labem), *Budweis* (Budějovice), *Eger* (Cheb), *Königgratz* (Hradec Králové), *Teplitz* (Teplice), *Leitmeritz* (Litoměřice), *Pilsen* (Plzeň), *Reichenberg* (Liberec), *Saaz* (Žatec), *Tetschen* (Těšín) a lázní *Marienbad* (Mariánské Lázně), *Franzensbad* (Františkovy Lázně) a *Karlsbad* (Karlovy Vary). Zprávy z těchto měst byly analyzovány i v kvalitativní části analýzy. Následující grafy ukazují počet zpráv z těchto měst v letech 1857 a 1867. Celkový počet

zpráv z vybraných měst pro rok 1857 je 403 (z celkového počtu 857), pro rok 1867 je to 478 (z celkového počtu 1242). V příloze je pak tabulka dalších mimopražských měst a osad, jejichž zprávy se v rubrice *Local- und Provinzialchronik* objevovaly.

Graf 3: Počet zpráv v roce 1857 ve vybraných městech

Graf 4: Počet zpráv v roce 1867 ve vybraných městech

Následující grafy ukazují, jaká témata se nejčastěji objevovala ve vybraných ročnících. V obou ročnících se mezi nejčetnější kategorie řadí *život ve městě*. Příspěvky této kategorie nejčastěji popisují probíhající modernizaci měst (např. zavádění kanalizace, plynového osvětlení, dláždění, vysazování stromů apod.). Ve městech

vznikají nové organizace a instituce - ústavy pro chudé, nemocnice, školy atd. Další kategorií s četným zastoupením zpráv je kategorie *kriminalita, nehody*. Mnoho příspěvků čtenáře informuje o vraždách, sebevraždách, loupežných přepadeních, rvačkách. Patří sem i zprávy, které popisují nehody (např. při stavbách železnice, budov, při nepříznivém počasí, požáry apod.). Četnost zpráv této kategorie ukazuje, že už v 19. století patří negativita k jednomu z hlavních kritérií pro zařazení zpráv do novin.

Další významně zastoupenou kategorií je *pocasí*. Změny počasí mají vliv na život ve městě, na sklizeň (zemědělství). Často se dočteme o povodních, které zaplavily úrodu, vyplavily domy, poničily ulice apod.

Významnou část tvoří zprávy o zakládání, budování a provozu železnic. Z mnoha příspěvků zjišťujeme, jak důležitou a nenahraditelnou funkci měla železniční doprava pro rozvoj průmyslu a hospodářství v daném městě či regionu. Otevření nového nádraží je doprovázeno bohatým kulturním programem a v novinách je mu věnována velká pozornost.

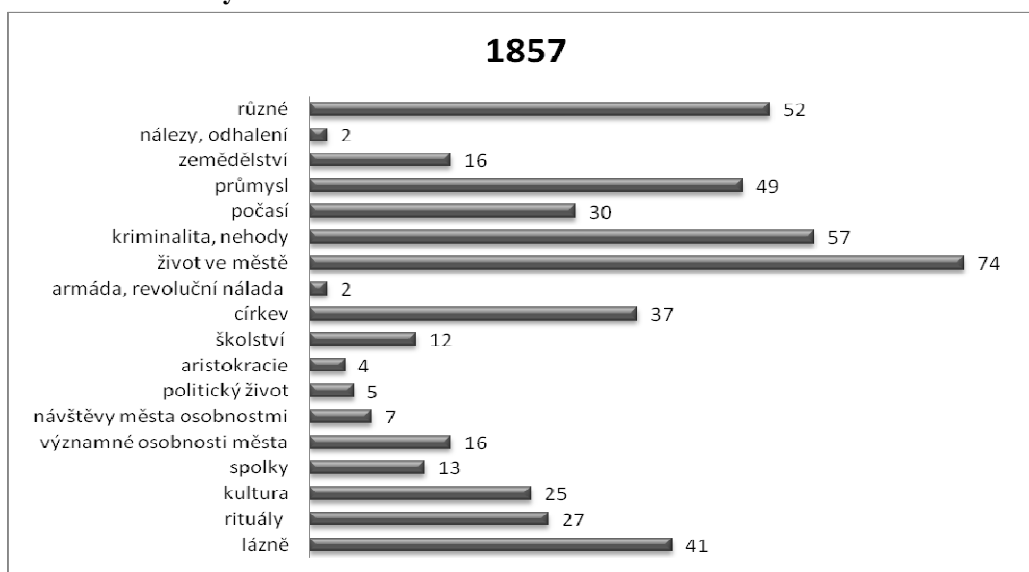
Z grafů je patrné, že důležitou součástí života obyvatel je nadále *kultura* a společenské dění. Zprávy informují o koncertech, výstavách, divadlech, operách, tanečních představeních apod. S tím souvisí i kategorie *rituály*. Obyvatelé měst stále dodržují lidové tradice a zvyky (masopust, bály, akademie), vyznávají svoji náklonnost panovníkovi (oslavy císařových narozenin a jmenin). Stejně tak se často objevují příspěvky, které popisují *církevní* slavnosti či oslavují místní církevní představitele. Zpravodajství z lázeňských měst tvoří statistiky domácích i zahraničních návštěvníků, informace o lázeňských budovách, ubytování, kulturním programu a dalších možnostech vyžití.

Naproti tomu se minimálně vyskytují zprávy z oblasti politického života a armády. Ve zprávách z venkova není komentováno politické dění v monarchii, pokud se objeví, jedná se o politické představitele jednotlivého města či regionu (obecní, okresní správa apod.). V roce 1867 však nepatrně stoupne počet zpráv v kategorii *politický život*, a to zejména z důvodu voleb do zemského sněmu. Zprávy informují o kandidátech, průběhu, výsledcích i protestech proti volbám. Stejně je tomu tak i v

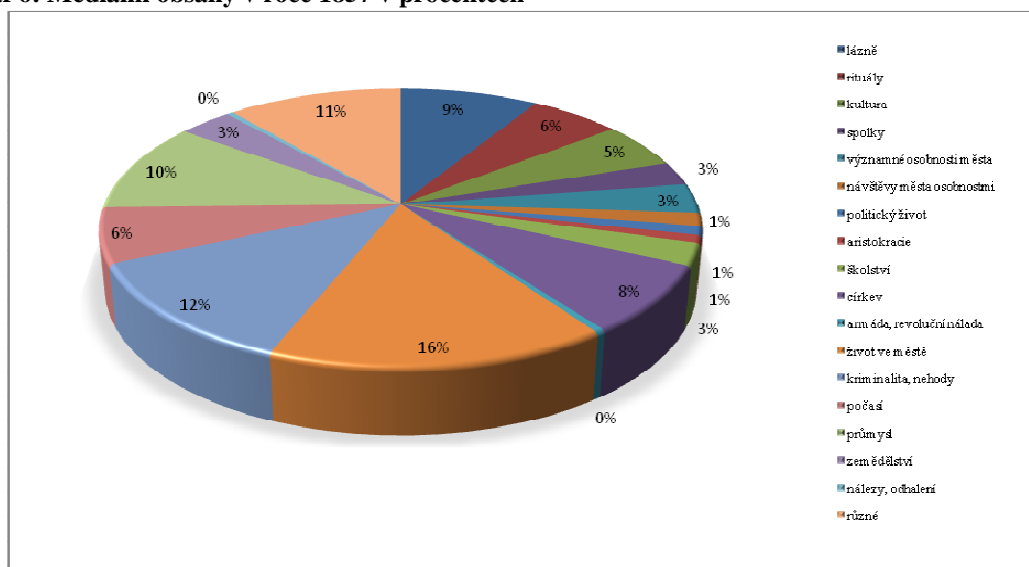
kategorii *armáda*, kdy se po válečném konfliktu z roku 1866 objevují zprávy o posádkách, válečných vyrovnáních a zásluhách. V roce 1867 také došlo k rakousko-uherskému vyrovnání, zprávy o něm se však v mimopražském zpravodajství neobjevují. Jsou popisovány v rubrice o aktuálním politickém dění.

Pomineme-li tyto dvě kategorie, je kvantitativní zastoupení v jednotlivých kategoriích v obou ročnících téměř shodné. Můžeme tedy předpokládat, že i v následujících ročnících bychom zaznamenali podobné výsledky.

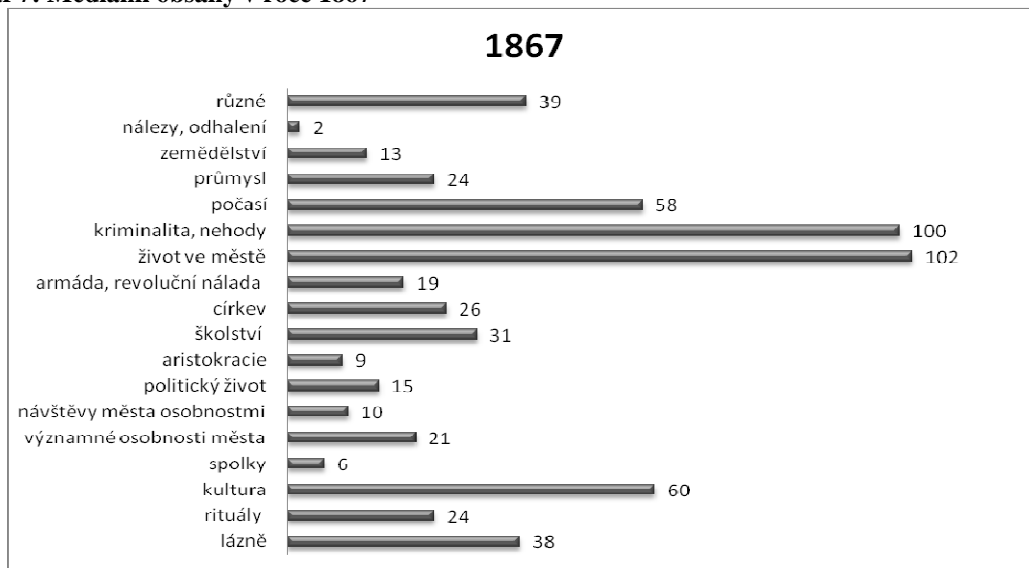
Graf 5: Mediální obsahy v roce 1857

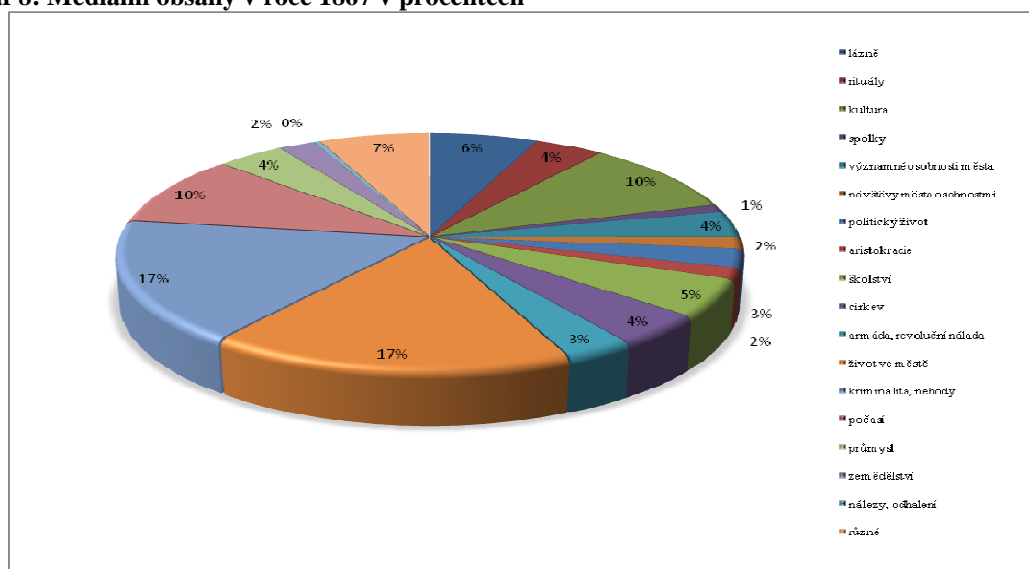
Graf 6: Mediální obsahy v roce 1857 v procentech

Graf 7: Mediální obsahy v roce 1867

Graf 8: Mediální obsahy v roce 1867 v procentech

Závěr

Cílem diplomové práce bylo v návaznosti na výzkum, který byl proveden v práci bakalářské, ukázat další proměnu ve struktuře a obsahu listu *Bohemia*. Titul vycházel od roku 1828 v Praze a sloužil zejména jako integrační prvek pražských Němců. Původně kulturní list se začal politizovat v revolučním roce 1848 a politickým listem se oficiálně stal v roce 1852. Rubrika *Politisches Tageschronik* postupně začíná vytěšňovat kulturní rubriky z předních stran listu, později jsou kulturní zprávy vytěšněny do přílohy.

Zpravodajství z mimopražských měst se v listu začalo objevovat od roku 1837, postupně se obsahy zpráv více strukturovaly a do poloviny 50. let vzrůstala jejich četnost. Změny ve společnosti, struktuře listu a novému zaměření mění i pohled na venkovské zpravodajství. Mezi novými rubrikami, které *Bohemia* nabízí, zprávy z mimopražských měst postupně ztrácejí na významu. Přes izolaci pražských Němců od sudetských však toto zpravodajství nezanikne.

Kromě kvantitativní analýzy zpráv z mimopražských měst se výzkum částečně zaměřil i na kvalitativní obsah zpráv. Vzhledem k velkému množství vydání v každém roce se podařilo analyzovat pouze dva roky. Při analýze zpravodajství z mimopražských měst jsem mohla mnoho událostí ze společenského života porovnávat s literaturou, ze které jsem čerpala při studiu. Většina zpráv informovala o životě ve městě. Dočteme se o zkrášlování měst, budování nových ulic, opravách, nových stavbách apod. Mnoho zpráv popisuje výstavby železnic. Tyto zprávy tedy potvrzují rozsah urbanizace a modernizace měst. Stejně tak je velký význam přikládán průmyslu. Stále se objevují zprávy o spolecích, oslavách, církevních svátcích.

Titul *Bohemia* jsem mohla sledovat prakticky od jeho vzniku, tj. tedy téměř 50 let. Za tuto dobu titul prošel mnoha změnami ať již v redakci, tak i struktuře a obsahu. Postupně se zvýšil počet listů, objevily se přílohy, večerní vydání, v roce 1848 i extra vydání, objevovaly se nové rubriky, které *Bohemii* postupně proměnily z kulturního na politický list.

Summary

The main aim of the diploma thesis is to find out and describe the other changes in the structure and content of *Bohemia* newspaper via the qualitative and quantitative analysis of the news in rural section. *Bohemia* was established in Prague in 1828 and integrated the German people living in Prague. Originally culture newspaper started to talk politics in 1848 and from the year 1852 it became the political newspaper officially. The section *Politisches Tageschronik* slowly displaced the cultural sections from the first sides of the paper and later the cultural news can be found in the tabloids.

The news from other towns in Czech countries started to appear from the year 1837, the news were more and more structured and till the 50s their frequency has increased. Society changes, newspaper structure changes and new alignment has changed the view of rural section as well. Between the new sections, that *Bohemia* offers, the news from other towns of the country lost its importance. Despite the isolation between the German living in Prague and German living in border region this part of the news will not be destroyed.

Except the quantitative analysis I also focused on the qualitative part of the research. But with regard to the huge amount of the news I analysed only two years. Most of the news showed the way of living, there are reports about new buildings, rebuilding, new streets etc. There are lots of news regarding railway. All these news show the extension of urbanization and modernization. The industry played the important role as well. We can still find the news about vereins, celebrations, clerical feasts.

I could see the changes of the newspaper almost from the very beginning - for the 50 years. The newspaper has come through lots of changes - redaction, structure and content. The number of sides has increased, the tabloids, evening papers, in 1848 extra sheets have appeared and these changes together with the new sections in the newspaper corresponded with the transformation from the cultural to political newspaper.

Použitá literatura

BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B.: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. 439 s. ISBN 978-80-247-3028-8.

BĚLINA, P., ČORNEJ P. a kol.: *Dějiny evropské civilizace II*. Praha: Paseka, 2002. 690 s. ISBN 80-7185-474-3.

BĚLINA, P., ČORNEJ P. a kol.: *Dějiny zemí Koruny české II*. Praha: Paseka, 1992. 312 s. ISBN 80-85192-30-6.

BERÁNKOVÁ, Milena: *Dějiny československé žurnalistiky I. díl. Český periodický tisk do roku 1918*. Praha: Novinář, 1981. 296 s.

COHEN, Gary B.: *Němci v Praze. 1861 - 1914*. Praha: Karolinum, 2000. 314 s. ISBN 80-246-0019-6.

ČORNEJ, Petr a kol.: *Dějiny Prahy II*. Praha: Paseka, 1998. 566 s. ISBN 80-7185-143-4.

EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918 Díl I*. Praha: Libri, 2009. 453 s. ISBN 978-80-7277-171-4.

EFMERTOVÁ, Marcela: *České země 1848 - 1918*. Praha: Albatros, 1995. 63 s. ISBN 80-00-00323-6.

FIALOVÁ L., HORSKÁ P., KUČERA M., MAUR E., MUSIL J., STLOUKAL M.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. 400 s. ISBN 80-204-0720-0.

HLAVAČKA, Milan: *Užívání jazyka v byrokratizované komunikaci v českých zemích a habsburské monarchii 1792 - 1914*. In: BLÁHOVÁ, Kateřina: *Komunikace a izolace v české kultuře v 19. století*. Praha: KLP, 2002. s. 92 - 101. ISBN 80-85917-88-2.

JANDA, Bohumil: *Československá vlastivěda. Díl VII. Písemnictví*. Praha: Sfinx, 1933. 607 s.

KÁRNÍK, Zdeněk: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí II*. Praha: Karolinum, 1998. 159 s. ISBN 8071-496-9.

KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 754 - 1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. 402 s.

KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815 - 1914*. Praha: Argo, 1996. 354 s. ISBN 80-7203-022-1.

KÜRSCHNER, Joseph: *Handbuch der Presse*. Berlin: Hermann Hillger Verlag, 1902.

LNĚNIČKOVÁ, Jitka: *České země v době předbřeznové 1792 - 1848*. Praha: Libri, 1999. s. 464 s. ISBN 80-85983-27-3.

NOVOTNÝ, Jan: *Kasino a pražské německé elity do první světové války*. In: FEJTOVÁ, Olga, LEDVINKA, Václav, PEŠEK, Jiří: *Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2001. s. 135 - 146. ISBN 80-86197-29-8.

PRZEDAK, Aladar Guido : *Geschichte Des Deutschen Zeitschriftenwesens in Böhmen*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1902.

RICHTER, Karel: *Sudety*. Praha: Fajma, 1994. 199 s. ISBN 80-85374-22-6.

SCHERER, Helmut: *Úvod do metody obsahové analýzy*. In: *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha: Karolinum, 2004. str. 29 - 50. ISBN 80-246-0827-8.

STRAUSS, Anselm, CORBINOVÁ, Juliet: *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.

URBAN, Otto: *Česká společnost 1848 - 1918*. Praha: Svoboda, 1982. 691 s.

URBAN, Otto: *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda, 1991. 264 s.
ISBN 80-205-0193-2.

VÁCLAVÍK, David: *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010. 243 s.
ISBN 978-80-247-2468-3.

VOŠAHLÍK, Aleš: *Ochrana urbanistických hodnot 19. století*. In: FREIMANOVÁ, Milena: *Město v české kultuře 19. století*. Praha: Národní galerie, 1983. s. 291 - 303.

Pramenné zdroje:

Bohemia 1856 - 1876

Bohemia, 1. 1. 1853, č. 1

Bohemia, 1. 1. 1877, č. 1

Bohemia, 1. 1. 1902, č. 1

Deutsche Zeitung Bohemia, 30. 1. 1927, č. 25

Deutsche Zeitung Bohemia, 20. 6. 1937, č. 144

Elektronické zdroje:

<http://noviny.vkol.cz/kramerius/Welcome.do>

<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/Welcome.do>

KAVKA, Tomáš: *Praha na přelomu 19. a 20. století*. [online]. Datum publikování, datum poslední revize [citováno dne]. Dostupné z www: <

http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=414

>.

<http://www.bruntal.net/2008040104-rok-1848-konec-bohemismu-v-cechach>

<http://www.bruntal.net/2012050003-budovani-eleznicnich-trati-u-nas-roku-1845-doslo-k-provozu-prvni-zeleznice-na-severni-morave-krnov-spojen-zeleznici-pred-140-lety>

<http://www.sudetsti-nemci.cz/cs/hist1>

<http://www.hiu.cas.cz/cs/mapova-sbirka/mapy.ep/>

http://cs.wikipedia.org/wiki/Kategorie:Seznamy_n%C4%9Bmeck%C3%BDch_n%C3%A1zv%C5%AF_obc%C3%AD_a_osad_v_%C4%8Cesku

http://eamos.pf.jcu.cz/amos/kat_tv/modules/low/kurz_text.php?id_kap=14&kod_kurzu=kat_tv_9025

http://www.slu.cz/slu/cz/projekty/webs/popularizace/poster/4-cyklus/0320_gawrecka.pdf

Kvalifikační práce:

VODIČKOVÁ, Radka. *Venkovské zpravodajství listu Bohemia do 50. let 19. století*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky, 2011. 82 s.

Seznam grafů

Graf 1: Počet venkovských zpráv v jednotlivých ročnících (1856 - 1878)	69
Graf 2: Počet vydání v období 1856 - 1876	69
Graf 3: Počet zpráv v roce 1857 ve vybraných městech.....	70
Graf 4: Počet zpráv v roce 1867 ve vybraných městech.....	70
Graf 5: Mediální obsahy v roce 1857	72
Graf 6: Mediální obsahy v roce 1857 v procentech.....	72
Graf 7: Mediální obsahy v roce 1867	73
Graf 8: Mediální obsahy v roce 1867 v procentech.....	73

Seznam příloh

Příloha 1: Seznam mimopražských měst z rubriky Local- und Provinzialchronik (tabulka)	82
Příloha 2: Mapa českých zemí z roku 1847 (obrázek).....	83
Příloha 3: Mapa Čech Josefa Erbena z roku 1883 (obrázek).....	84
Příloha 4: Bohemia, 30. 3. 1856 (obrázek)	85
Příloha 5: Bohemia, 1. 1. 1869 (obrázek)	86
Příloha 6: Bohemia, 14. 6. 1866, s. 2 (obrázek).....	87
Příloha 7: Bohemia, 6. 5. 1870 (obrázek)	88
Příloha 8: Bohemia, 17. 2. 1876 (obrázek)	89
Příloha 9: Bohemia, 31. 1. 1873, s. 6 - Local und Provinzialchronik (obrázek)	90
Příloha 10: Bohemia, 10. 3. 1867 - úvodní článek (obrázek)	91
Příloha 11: Bohemia, 9. 4. 1866, večerní vydání (obrázek)	92
Příloha 12: Bohemia, 6. 5. 1866, s. 7 - inzerce (obrázek).....	93